

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО КЛАСИЧЕСКИ И НОВИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА „КЛАСИЧЕСКИ ИЗТОК”
СПЕЦИАЛНОСТ ИРАНИСТИКА

ДИПЛОМНА РАБОТА

НА ТЕМА:

МЕТОДИКА НА ПРЕПОДАВАНЕТО НА ПЕРСИЙСКИ ЕЗИК
В ОСМАНСКИТЕ СРЕДНИ УЧИЛИЩА - РЮШДИЙЕТА
(XVIII – XIX в.)

Дипломант:
Хатидже Али Бербер
Факултетен номер: 15086-М

Научен ръководител:
Яшар Абдулселямоглу

София
Февруари 2007

3.3.2. Молитвата.....	48
3.3.3. Етика и морал.....	50
А. Човешките пороци.....	56
Б. Приятелството и прошката.....	60
В. Храната, трудът, властта.....	61
Г. Есхатология.....	66
Заключение.....	69
Библиография.....	72
Приложения:.....	74
<i>Откъси от “Наставления на мъдреците”</i>	
<i>Няколко думи от изказванията на мъдреца Локман</i>	
<i>Други наставления</i>	
<i>Избрано от „Книга на наставленията” на шейх Аттар</i>	
<i>От „Книга на наставленията” на един шейх</i>	
□ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □	
□ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □	
□ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □ □	

УВОД

Целта на настоящата дипломна работа е да се изследва преподаването на персийски език в Османската империя от XVIII до XIX в. Подборът на темата е продиктуван от недостатъчното изясняване на тази материя, която има отношение към езикознанието, историята, педагогиката и не на последно място – към връзките между персийската и турската култура. Досега не са правени подобни проучвания, в които едновременно да се разглеждат учебни помагала на персийски език и развитието на османската образователна система.

Материалите, използвани в дипломната работа са два основни вида. Разгледани са учебните помагала на персийски език, по които се е извършвало преподаването в разглеждания период. Информацията за тях е почерпена от каталога за персийски книги на Народна Библиотека “Св. Св. Кирил и Методий” и от трудовете на проф. Стоянка Кендерова. Друг тип фактологическа информация е тази за османската образователна система и социо-културните и политическите процеси, които влияят върху нейното развитие.

Причините и предпоставките за навлизането на персийския език в Османската империя са разгледани в първа глава на настоящата дипломна работа. Коментира се налагането му в Иран, развитието му по време на различни нашествия и окупации и разпространението му извън пределите на персийската държава по време на управлението на селджукските турци, които разпространяват езика в териториите на Османската империя. Роля за налагането на персийския като език, използван в образователната система на тази държава имат и дервишките ордени, основани от избягали от Персия при монголското нашествие интелектуалци. Тяхната дейност е разгледана в последната точка на първа глава.

Появата на различните видове училища в Османската империя се проследява във втора глава. Първите училища са медресетата, които почти се равняват на

висшите училища в Западна Европа, но имат религиозен характер. Те са първият опит за институционализирано обучение в Османската империя. Следващата стъпка в развитието на образованието в Османската империя са началните училища, чрез които децата се обучават масово в основите на религиозните знания. Променените реалности в и извън империята налагат реформи в политическата система на Османската империя, които неминуемо се отразяват и върху образователната система. Възниква необходимост от качествено ново образование, което да включва много нови предмети със светски характер, за да може турските младежи да бъдат образовани по начин сходен с този на европейските им връстници. Така се основават училищата рюждийе – втора степен на образователната система, втори етап на началните училища. В тях се използват разглежданите в последната глава учебни помагала по персийски език, в които се изучават граматика, лексика и работа с цели текстове. В последната точка на втора глава се разглеждат условията, при които в пределите на Османската империя съвместно съществуват персийския и турския език, в какви сфери на живота се използва и кое налага преподаването на персийски език в Османската империя от XVIII до XIX в.

В трета глава се разглеждат учебните помагала на персийски език, които се използват в образователната система на Османската империя и методиката, по която се работи с тях. Първият от тях е “Таалим-и фарси”(تعلیم فارسی) – учебник по персийски език – сборник с граматическите категории, турско-персийски речник и османотурски превод на всички думи и изречения. По него се преподава в първата година на училищата рюждийе. Във втората година се работи по “Наставления на мъдреците”(نصیحت حکما), читанка с поучения от нравствено-етичен характер. В нея са включени наставленията на Ануширван, Локман, Атар и един неизвестен шейх. За последната година на обучение в училищата рюждийе се използва “Избрано от Голестан”(منتخبات گلستان) на Саади, който също проповядва определени ислямски и общочовешки ценности.

Настоящата дипломна работа поставя методиката на преподаване на персийски език в контекста на развитието на обществените и политическите процеси в Османската империя от XVIII до XIX в. и представлява едно добро начало за по-профилирани проучвания. Тя хвърля повече светлина върху межкултурните връзки в ислямските държави, влиянията между тях и ролята на обучението на персийски език за тях.

1. Навлизане на персийския език в Османската империя

1.1. Историческо развитие на персийския език и периодизация

Културният живот на всеки народ има дълбоки корени във вярванията и ценностите на самата нация и същевременно се влияе от културата и традициите на други народи. Напредналите в това отношение допринасят за развитието на своите съседи, но и взаимстват много от тях. По този начин се заражда нова култура, която е на по-високо ниво от своите съставни единици, които с течение на времето се спояват и образуват един нов цивилизационен модел. Зародилата се специфична култура напомня културата и убежденията на народите, живеещи близо един до друг. Този феномен ги обединява и сближава. Би могло да се твърди, че литературната традиция и култура на Иран и Турция са от подобен род.¹

През различни исторически периоди древната иранска култура се разпространява извън пределите на страната и подпомага създаването и усъвършенстването на литературата на доста свои съседи. Основен елемент на този процес е персийският език.

В процеса на изследване на политическото, социалното, икономическото и културното състояние на определен исторически период езикът играе важна роля. Чрез този уникален феномен се създава литературата, плод на творческия гений на хората от този период. Творческото съзнание, в течение на сътворяването на художествената творба, се позовава на процесите на времето и езикът и литературата

¹ ولی، وهاب – □□□□ □□□ □ □□□□ □□□□□ □ □□□□ □□□□□ □□ □□□□□
تهران 1995 ص. 22

са резултат от творческата сила, съчетана със събитията от периода, в който живее и твори авторът. Творецът усеща истината и я предава обективно. Колкото и абстрактна да е творбата, тя неминуемо представя своята епоха, писателят с творческия си ум, богато въображение и поетичен дух разкрива проблемите, социалните конфликти, любовта, красотата и превъзходството на природата. И само чрез богатия език могат да се изобразят и предадат всички тези особености. Езикът е съкровище, което не приема сухотата на скъпоценностите, не може да се заключи в съкровищница.² Той е средство, чрез което човек мисли, чувства, мечтае, вълнува се и се труди. Притежаващият този елемент подлежи на влияние и влияе на другите. Езикът лежи в основата на човешкото общество, той е последният най-важен пазител на личността, убежище в самотните мигове, когато мисълта е в плен на тялото, докато избликне в поезия или красива творба. Преди да се усетим, мелодичният ни език е готов да засее първите семена на нежната мисъл в нас, да ни поведе през битието и небитието, да ни пренесе през най-обикновените ежедневни дела до най-съвършените и превъзходни мигове, от които черпим сили за всеки ден.

Езикът има своето място в човешкото общество, той е наниз от спомени, които всеки наследява, знак е за превъзходството на личността, дома, родината и добродетелите. Чрез езика личността намира своя път към свободата, семейството и народа в този преходен живот. Играе голяма роля в процеса на самоидентификация и лично и национално изграждане.

По мнението на някои учени–изследователи персийското писмо има около две хиляди и петстотин годишна история³ и доказателства за това са открити в много стари исторически паметници.

Развитието на персийския език се дели на три основни етапа: Древен, Среден и Новоперсийски.

Древноперсийският език е разпространен в Югозападен Иран през първото хилядолетие преди новата ера (VI – IV в.). На него са говорили управниците на

² 35 □□□□ □□ □ □□□ □□□□ □ □□□ □□□□ □□ □□□□ – ولی، وهاب –
□□□□ □□.، تهران، 1995 ص

³. 36 □□□□ □□ □ □□□ □□□□ □ □□□ □□□□ □□ □□□□ – ولی، وهاب –
□□□□ □□.، تهران، 1995 ص

Древната персийска държава и царете от династията на Ахеменидите. На клинописната писменост са написани свещените текстове на Зороастризма –Авеста.

Средноперсийският (пахлави) е продължение на древноперсийския език от IV – III в. преди н. е. до VIII – IX в. от н. е. Официален език е на Сасанидската държава. Граматичната структура в сравнение с древния персийски е по-опростена, използва се арамейската графика.

Новоперсийският език, според класификацията на Болдирев-Брагински,⁴ започва от VIIIв. с навлизането на персийски думи в произведенията на арабски език. Началото на персийската класическа литература започва от IXв. и продължава до края на XVв. През този период се създават едни от най-значителните произведения на персийската класическа литература, които се разпространяват по цял свят и са пример за много поети и писатели, някои от които са основоположници на други литератури.

Говоримият персийски е разпространен на по-малка територия в сравнение с писмения език, приет за официален.

През VIII–IX век персийският език е говорим в районите на Югозападен Иран, Хорасан, Двуречието, но като литературен господства не само в споменатите територии, разпространява се по-далеч в Азербайджан, Кюрдистан, Мала Азия, Индия, Тюркмения. Дълги векове персийският език като цяло е език на литературата, науката и е приет за официален в доста страни и играе огромна роля в историческия и културен живот на тези народи.

Смята се, че този процес не е внезапен. В периода на появата на Исляма и завладяването на Иран от арабските племена през VII век, позициите на персийския език отслабват, но не се загубват. Арабският език като език на господстващата страна и на религията навлиза дълбоко във всички области на живота, става официален и играе роля, подобна на латинския език през Средновековието в Европа. В литературата навлизат много нови стихотворни форми, също така и много арабизми. Много персийци превеждат произведения от персийски на арабски и творят на езика на владетелите. Но това положение започва да се променя през IX век, постепенно персийският се изравнява с официалния език и през X век заема полагащото му се място в администрацията, науката и литературата. Причината

⁴ Брагинский, И. С., *О проблеме периодизации истории персидской и таджикской литератур.*, Москва, 1960

2. От нашествието на монголците до превземането на Истанбул и образуването на Османската империя.

3. Османски период.

Селджуките възприемат иранската култура в своите дворци, а в управлението на страната се възползват от съществуващия ред и система на събиране на данъци. Една от техните управляващи династии е тази на *тюрките–селджуки*, които през XI в. завладяват Иран.⁸ Те са номадски племена с отделни вождове, бродещи по пустините на Азия, но с навлизането си в териториите на Иран намират една уредена система на управление със стабилни доходи от данъци и постоянна войска. Периодът на властването на селджуките е съпроводен, от една страна, с много тежки войни, трудности и размирици, но от друга страна иранската цивилизация достига ниво на духовно и материално развитие, което няма аналог в други периоди.

Постепенно селджуките настъпват към Мала Азия – територия на Византийската империя, а същевременно там действат и тюркски племена, които приемат Исляма.

По това време не съществува турски литературен език. Дворецът на селджуките в гр. Коня приема персийския език за официален и до 1275 г. той е дворецов език, на персийски се пише и се говори.⁹

Дворците на селджукските султани в Багдад, Исфахан, Мерв и др. са пълни с учени и писатели. Те пишат произведенията си на арабски или персийски. Персийската литература като се започне от саманидите, преминава през тюркските бейлици, газневидите, караханидите и със селджуките се превръща в световно известна литература. Най-известните автори-класици Хакани, Санаи, Незами, Аттар, Мевляна и Саади живеят през този период и посвещават свои произведения на управляващите.¹⁰

С настъпването на тюркските племена и образуването на емиратствата започва да се говори на турски език, но дълги векове персийският остава хегемон върху тази територия. През този период турският език не е зрял до такава степен, че да може да е официален и в резултат персийският намира благоприятна почва за

⁸ (2) □□□□□ □□□□□ (□□□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□)

گروه تاریخ دفتر برنامه ریزی و تألیف کتابهای درسی وزارت آموزش و پرورش

⁹ (2) □□□□ □ □□□□□ (□□□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□)

گروه تاریخ دفتر برنامه ریزی و تألیف کتابهای درسی وزارت آموزش و پرورش

¹⁰ Yüce, Nuri....(ve öte), *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, t.2, s.227

развитие и дълго време е уникален официален език, на който елитът говори, пише книги и съчинява поезия. Макар арабският език да е език на религията, някои автори в уводите на своите произведения подчертават, че персийският език описва душата на народа и е по-разбираем за него от арабския.

Завладяването на иранските територии от селджукските турци, не само, че не спира развитието на персийската култура, но и я разпространява извън пределите, в които тя е била разпространена до нашествието.

Едни от най-ярките произведения на изкуството и архитектурата, запазили се до днес са от този период. Тогава се разпространяват двете най-важни образувания на ислямския свят - училищата и болниците. Багдад, Мерв, Исфахан, Нишабур, Мусул, Дамаск, Кайро, Коня, Кайсери, Малатя и др. са градовете, в които са открити болници, библиотеки, училища и те се превръщат в научни центрове.¹¹

През селджукския период увеличаването и разпространяването на училищата довежда до повишаване на грамотността, желанието за свобода и по-добър живот, чрез което се повишава нивото на литературата, знанието и изкуството. След падането на Селджукската държава и образуването на бейлиците продължава да се поощрява науката като най-разпространена е медицината, следвана от астрономията и математиката, същевременно се развива и мистиката, литературата и историята.

Една от важните причини за разпространението на персийския език е фактът, че през периода на монголското нашествие група учени, големи ирански поети като семействата на Моувляви, Наджм-од-дин Рази, Ибн Биби, Фахр-од-дин Ераки, Саид Ферагани и други се преселват в Мала Азия.¹² Всички те са странстващи поети, суфии и мистици. Град Коня се превръща в нов център на персийската проза и поезия. Произведенията през този период придобиват мистичен оттенък и са в основата на мистицизма. Създава се Мевлевитският орден, който намира широко разпространение в Мала Азия.

В края на XIII век на политическата сцена се появяват османците, които за кратко време от племе, заселило се по западните райони на Анадола се превръща в емирство и постепенно, след големи битки - в Империя, властваща на три континента Азия, Европа и Африка.¹³ Османците приемат традиционния Ислям и го разпространяват в териториите, подвластни на империята. Персийският език като

¹¹ Yüce, Nuri...(ve öte), *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, t.2, s.226

¹² Фиш, Радий, *Джеляледдин Руми*, С., 1984

¹³ Мантран, Робер, *История на Османската империя*, 1999г

език на мистиката също има своето място в страната, но постепенно се ограничава. Като една от причините за този процес може да се определи мистичният характер на произведенията, които възхваляват Бога, чрез различни елементи, непонятни за представителите на традиционния Ислям. Те не могат да вникнат в смисъла на любовта към Бога, единението с Него, достигането до върхна точка на щастие, предадени чрез изразните средства на мистицизма и отхвърлят всичко това. Представителите на това течение са обявявани за еретици, а езикът, на който се пишат произведенията е персийски така, че впоследствие той се развива в рамките на дервишките ордени. Същевременно фактите сочат, че много от османските владетели са знаели персийски език и даже са съчинявали стихове, като Сюлейман – Законодателя¹⁴ например.

Дервишките ордени с течение на времето се превръщат в много силна образователна институция и имат огромно влияние в интелектуалния живот на Османската империя. Тъй като те изцяло използват персийски език, имат съществена роля за неговото налагане в тази държава. На този въпрос по-подробно ще се спра във Втора глава.

Персийският език и култура показват, че имат здрави корени и огромен потенциал. Те издържат на агресивното влияние на арабските окупатори, присъствието на селджукските турци и монголите. Нещо повече, завоевателите възприемат персийските традиции и ги пренасят и в новопокорените територии.

Това е една от основните предпоставки за разпространението на персийския език на територията на Османската империя и въвеждането му в образователната система на тази държава през XVIII в. (виж Втора глава 2.1). За това спомага и общата религия, тъй като обучението през този период има предимно религиозен, а във връзка с това – и нравствено-етичен характер.

Така, вследствие на редица исторически и социо-културни процеси персийският език се утвърждава като език на поезията, който има своето място в Мала Азия и в резултат се налага и в образованието на Османската империя през XVIII - XIXв.

¹⁴ □□□□□ □□□ □ □□□□ □□□□□ □ □□□□ □□□□□ □□ □□□□□ – ولی، وھاب -
207.ص 1995، تهران، □□□□□ □□

2. Образователна система на Османската империя

2.1. Поява на медресетата

Образователната система в едно общество се занимава с предаването на знания, идеология и изкуство и чрез тези дейности се осигурява *възпроизвеждането* и *континуитета* на *определени ценности*. Към тях трябва да се добави и ролята на семейството, работата, професионалните организации и др. Поради тази причина образователните процеси могат да се анализират само във връзка с обществените и ако в подобно общество възникват проблеми те винаги са свързани със системата на образованието и възможностите за създаване на високообразовани кадри.

Един от основните приоритети на ислямската религия е образованието. Още с появата си Ислямът се характеризира с обучение на религиозните принципи и разясняване на божествените послания. Пророкът Мохаммад след своето преселение от Мекка в Медина строи джамия и още тогава започва обучението на деца и възрастни. Първата низпослана сура от Корана започва с думите: “Чети! Чети в името на Аллах!”¹⁵ Така още в самото начало образованието при мюсюлманите е свързано с религиозната пропаганда и съвсем логично се съсредоточава в храмовете. Джамииите в ранните години на Исляма представляват център на всички обществени прояви. Те са трибуната, от която властите известяват населението за своите решения, там се раздава справедливост, там проповедници, кадии и учители, заобиколени от слушатели и ученици, изнасят проповеди и религиозни беседи.

През X век¹⁶ се появяват нов тип учебни заведения–медресета, които впоследствие се налагат като най-широко разпространеният тип образователна институция в ислямския свят. Най-ранната им поява е засвидетелствана на териториите на Хорасан и Меввереннахр, които през първата половина на VIII век

¹⁵ Коран (96:1)

¹⁶ Събев, Орлин, *Османски училища в българските земи XV-XVIIIв.*

попадат под политическото и религиозно влияние на Исляма. Някои изследователи на ислямската история свързват появата на медресетата с промяната в методиката на преподаване. Един от тях е А. Мец, който смята, че през X век богословите изоставили стария метод на преподаване чрез диктуване на лекции, като го заменили с тълкуване на съчиненията. Авторът нарича новия метод *тедрис* (букв. обучение) и изтъква, че именно той обуславя появата на медресетата.¹⁷

Думата *medrese* произлиза от корена на арабската дума *de-re-se* и има значение на място за уроци.

С появата на ислямската религия медресетата са основани като центрове за религиозни учения и се приемат за първите учреждения, в историята на просветата, където систематизирано и с методика се провежда обучение и този процес има своето място в световната просвета. Макар, че основаването на първите учреждения да се отнася към IX и X век, всъщност първото истинско медресе е открито в гр. Нишабур Иран през XI век.¹⁸

Първото най-известно медресе се открива през 1057 г. от големия селджукски везир Низам-ол-Молк в гр. Багдад и се нарича “Медресе–и Низамийе”. След приемането на исляма от турците медресетата в Селджукската и Османската държава са най-значимите образователни институции. В османските училища се продължава традицията на предишните медресета от Персия и Арабия. До висша организираност в тях се достига при Фатих Султан Мехмед (1451–1481 г.), който строи джамия на свое име и до нея построява *мектеб*,¹⁹ а върховната степен от своето развитие медресетата достигат при Сюлейман “Законодателя” (1520–1566 г.), когато въвеждат 12 степени на обучение в медресето “Сюлеймание”. Тук освен коранични науки се обучават и кадри за адвокати, учители, мюфтии, лекари, архитекти, военни специалисти и др.

Учителите преподават уроците основно устно. Първоначално се прилага метод на наизустяване, но постепенно се въвежда оценяването, писането и обсъждането на темите.

¹⁷ Мец, А. *Мусульманский Ренессанс*. Москва, 1973, с. 154

¹⁸ На този факт обръщат внимание Орлин Събев в „Османски училища в българските земи XV-XVIIIв.”, Стоянка Кендерова в „Книги, библиотеки и читателски интереси сред самоковските мюсюлмани (XVIII-първа половина на XIX в.)”

¹⁹ Събев, Орлин, *Османски училища в българските земи XV-XVIIIв.*, с.52

До XV век учебниците са на арабски език, но през този век постепенно започват да се пишат тълкувания и разяснения на османотурски език по полетата на книгите.

Персийски език в медресетата се въвежда около 1720 г.²⁰ след като османските преподаватели усещат необходимостта от неговото изучаване, за да могат учениците по-лесно да възприемат и усвоят собствения си език. Възприетата арабска азбука, приликите с персийската граматика и многото заемки налагат неговото изучаване.

Учебната програма в началните класове е по-опростена, в по-горните постепенно се усложнява и обикновено уроците се запомнят в клас.

Най-висшето звание, получавано в медресетата е “шейх–ул– ислям” и носителите на тези титли определят кой да преподава.

През XVI век Османската империя достига своето величие под ръководството на строгия и мъдър Сюлейман I Законодателя. Империята се разширява на три континента постига политически и икономически възход, утвърждава се като най-голямата световна сила. Векът на Сюлейман е един от най-блестящите периоди от развитието на османската цивилизация в областта на изкуствата, науката и литературата и може да се приема за класически век на османската култура.

2.2. Началните училища - първа степен на образователната система

Следваща стъпка в областта на образованието през XVI век е откриването на началните училища *събян*.²¹ В тях децата учат четене на Коран, религиозните практики, молитви и писане. По този начин се осигурява религиозното приобщаване на децата към обществото. Ислямът дава право на всички да учат, независимо от пола. Родителите с желание изучават децата си, защото вярата го повелява и отдава голямо значение на учението. Почти до всяка джамия се открива училище, а богатите мюсюлмани, за да направят *sevab* (добро дело) поддържат тези заведения.

²⁰ Желтяков, А.Д и Ю.А. Петросян. *История просвещения в Турция (конец XVIII – начало XX века)*. М., 1965, с. 14, 38

²¹ Yüce, Nuri....(ve öte), *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, t.2, s.231

Пет-шест годишни момчета и момичета постъпват в училищата *събян* и основно се обучават в четене на Свещената книга, задълженията си като последователи на религията и преписване, което по-късно прераства в калиграфия. Най-важната задача на тези училища е да възпитават децата на обич и уважение към родителите, възрастните, учителите и съучениците. Училищата *събян* просъществуват в този вид почти до началото на XIX век. Те са първият етап от образователната система на Османската империя. Учителите най-често са духовни лица, които имат малко познания по други науки като математика, логика. Поради тази причина основните особености на началния етап на османската образователна система са следните:

- Основната цел на образованието е религията.
- Като методика се прилага повтарянето и наизустяването.
- Отворено е за момичета.
- Развива се османският език.

Хората наричат тези училища *mahalle mektebi* (квартални училища). Програмата в тях е тригодишна, където освен религия се дават начални знания по смятане, четене, писане. Учителите, които се назначават не са специалисти. Основното изискване е да могат да четат и пишат и да са уравновесени. По принцип това са имамите в джамиите. Дисциплината би могла да се подразбере от фразата, която са казвали родителите, предавайки децата си в ръцете на учителите „Месото е твое, костите са за мен”. Учителите имали право да наказват учениците, а успехите се възнаграждавали само с думата „браво”.

Освен началните училища *събян* и *медресетата* съществуват и дворцови училища, където учат представителите на двореца, еничарския корпус и децата на слугите. Уроците по риторика, религия, хуманитарни науки, калиграфия, арабски, персийски, литература, стихове, философия, математика, география и др. се преподават и в тези учебни заведения.²²

Образователните институции в Османската империя през този период не се изчерпват само със споменатите до тук. Към това описание трябва да добавим текетата,²³ завийетата²⁴ и дергахите,²⁵ където се провежда мистично обучение. Тези структури съществуват още преди създаването на империята и имат огромно

²² Yüce, Nuri....(ve öte), *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, t.2

²³ Теке – дервишка обител

²⁴ Завийе – дервишка обител в покрайнините на населени места

²⁵ Дергах – място, където се събират дервишите за молитва

влияние сред населението. Текетата са учреждения не влизащи в държавната система, но са натоварени с различни обществени дейности. Чрез насоката, която дава шейхът с духовното си обучение, практиките и самоусъвършенстването има за цел да отдели човека от егоизма, да го доближи до Бога и отърве от невежеството. Текетата започват да се развиват през VIII век и през XII век вече имат развита система и са причина за появата на дервишките ордени като Мевляви, Бекташи, Накшибенди, Руфай, Халвети и др.²⁶ Причините за появата на подобни текета са от различно естество. Тези течения в Анадола възникват в период на сериозни икономически сблъсъци между различните етноси. Споменатите учреждения с миротворческия си характер спомагат за разрешаването на споровете и конфликтите и способстват засилването на мощта на държавата. Когато османците се разделят от селджукския бейлик и се обособяват като отделна държава са в добри отношения с подобни институции, но със засилването на държавната власт се поражда противоречия между властта и текетата.

През периода на управление на Султан Мурад II (1421–1451) системата на медресетата става по-мощна, дава се титлата шейх-ул-ислям и по този начин се елиминира участието на възпитаници на текетата в преподаването.

В дервишките ордени се изучава персийски език като език на мистиката⁵. На него се пишат стихове за събиранията, провеждани в дергахите, където присъства и музиката като елемент, допринасящ за духовното извисяване. Тук се запазва и доразвива източната традиция, музика, фолклор и танци, а по шериатските закони музиката е забранена. Оттук произлиза турската поезия, в която властват персийските форми на стихосложение, използват се прекалено много персийски и арабски заемки. Дервишките ордени също така са място за спортуване. В някои от тях, освен борба, се практикуват хвърляне на стрели и се организират състезания. Но най-същественото е духовното възпитание, което липсва в медресетата. Заедно с научаването на ислямските закони тук се обръща внимание на литературата и философията. С изучаването на персийски език пред мюсюлманите се отварят вратите на източните философски науки и мистика. Тук се прилага известният хадис на Пророка: “Улеснявайте, не затруднявайте! Привличайте, не отблъсквайте!” Шейховете в тези ордени не прилагат насилие в процеса на обучение. Те чрез

²⁶ Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, s.

убеждения и добри обноски обучават децата, което води до противоречия между тях и преподавателите в медресетата, където има наказания за провинилите се.

Текетата са центрове и за социално подпомагане, тук се раздава храна на бедните, справедливо се разрешават възникналите проблеми между привържениците на ордена, подпомагат се бедните. Също така подслон намират и пътниците, идващи отдалеч. Тези институции биха могли да се нарекат и лечебници. Чрез четене на молитви и сури от Корана хората вярвали, че ще се излекуват и наистина психическото разтоварване и успокоение до голяма степен подпомага лечението на болните.

Шейховете притежавали такава власт над своите привърженици, че само една тяхна дума била достатъчна за броени часове да се съберат хиляди хора на едно място. Този факт бил много опасен за османските владетели и те прибегват към затваряне на текетата и избиват много техни водачи. Но основното е, че те са центрове за усилено изучаване на персийски език. Известно е, че много от султаните са знаели този език, кореспондирали са чрез него с иранските шахове, даже са писали стихове. Така се развива персийският език до въвеждането му в учебните програми на медресетата през 1720 година (виж 2.1).

Образователната система на Османската империя се състои от различни видове училища, в които се преподава на различни образователни нива, като се стреми да отговаря на религиозните и нравствени потребности на обществото. Въпреки религиозния си характер, тя е пряко свързана със социалните процеси в държавата.

2.3. Реформи в политическата система на Османската империя през XIX в. и отражението им върху образователната система

След XVII век обучението в османските медресета започва да изостава, защото постепенно вземат превес обучението по религия, а другите полезни дисциплини се изоставят, преобладава арабският език и некомпетентността на преподавателите е една от причините този процес да се изостри. Първите, които изказват на глас наблюденията си за състоянието на образованието са Кочи Бей и Кятиб Челеби, но на забележките им не се обръща внимание, защото все още не може да се предвидят последствията от този процес. В края на XVII век не може да се очаква от системата да прозрے изхода от това изоставане и нуждата от коренни реформи. През XVIII век в началните училища не са правени съществени промени. През този период се въвежда обучението по арабски и персийски езици в учебната програма в резултат на особено голямата нужда от тяхното изучаване. Доказателство за това е вакфийето²⁷ на АбдулХамид I (1774-1789) за построеното през 1781 г. медресе.

Процесите на развитие на европейския капитализъм, паралелно с установяването на промишления период, през XIX в. създават условия, способстващи хегемонията на Запада над останалия свят, който усилва влиянието си извън своите територии. Османската империя, за да запази позициите си е принудена да започне усилен реформи. Повратен момент в историята на империята се отбелязва с обявяването на Султанския указ от Гюлхане на 3 ноември 1839 година няколко месеца след възкачването на Абдул Меджид I (1839-1861) на трона. Този указ представлява отправна точка на широка програма от реформи, които в продължение на няколко десетилетия ще разтърсят институционалното икономическото и общественото състояние на страната. Селим III (1789-1807) и Махмуд II (1808-1839) предпазливо поемат по този път. Новият владетел Абдул Азис (1861–1876) и неговите приемници Мурад V (1876) и Абдул Хамид II (1876–1909) смело се впускат по него. Известно под името Танзимат (мн. ч. на арабското съществително име танзим – реорганизация, преустройство), това реформаторско

²⁷ Vakfiye – писмен акт, в който се завещава имот за благотворителни цели

движение, чиято кулминационна точка е издадената през 1876 г. първа османска конституция, се опитва да отговори на един въпрос, който султаните и хората от тяхното обкръжение си задават от много отдавна: Как да се спаси империята? Решението е в предложените радикални реформи, модернизация на държавния апарат по “западен обществен модел, светски характер на правото и образованието”, но с много ограничения. Османската империя трескаво търси своето спасение в копирането на европейски модели, но въпреки всичко реформите не ще успеят да предотвратят разпада ѝ. Подложена на апетитите на Великите сили, разяждана от появата на национално-освободителни движения и въстания, тя преминава през поредица от кризи. Конфликтите с Египет, Крит, Ливан, на Балканите и другаде непрестанно отслабват държавата, която по-късно е наречена “болният човек”.²⁸ С други думи периодът на реформите не е само период на обновление, той се характеризира и с големи неуспехи.

Първи стъпки на реформите в образованието се правят с фермана на Султан Махмуд II от 1824 г. С него за първи път се въвежда задължителното образование, но програмата не е променена, а в същото време в европейските начални училища се преподава история, география, ръчен труд, физкултура и др. и то на майчин език.

Политическите промени в Османската империя налагат и промени в образователната система. Назрява нуждата да се подмени съдържанието на преподавания материал, да се въведе изучаването на нови, по съвременни учебни предмети със светски характер, нови методи на обучение, както и да се преподава на турски език. Нужни са училища с по-висока степен на обучение, които да са легитимни да дават по-добра квалификация на учениците си, които ще бъдат изправени пред предизвикателствата на размирния и пълен с катастрофични промени XIX в.

²⁸ Мантран, Робер, ред., *История на Османската империя*, Рива, 1999, с. 472

2.4. *Училищата рюшдийе – втора степен на образователната система*

Заражда се необходимостта началните училища *събян* да подготвят ученици за по-горните степени на обучението, но това е непосилно за тях, защото се учи повече религия и не отговарят на променените условия на живот и изискванията за въвеждане на нови уроци. След фермана от 1824 година в законопроекта на новосъздадения Съвет за общополезни дела (Meclis-i Umum-i Nafia) е включено решението за откриване на училищата “*рюшдийе*” (идва от персийската дума рошд رشد, което означава ръст, растеж, зрелост) и с тяхното основаване началното образование претърпява развитие и достига до по-висше ниво. Този меджлис уведомява, че училищата *рюшдийе* са замислени като следващ етап на началните училища *събян* и изискват по-квалифицирани преподаватели, разпределяне на учениците в класове и въвеждане на различни предмети. Предвижда се и разкриване на общежития за децата от бедните семейства. Реално годината на откриване на тези прогимназии наречени “*рюшдийе*” е 1838 и основната им задача е подготвянето на завършили мектеби деца за по-нататъшно обучение в техническата или хуманитарна насока. Първоначално *рюшдийетата* са създадени с намерение да са продължение на началните училища, но не след дълго се превръщат в начален етап на средните училища. В периода на Танзимата през месец април 1847 г. излиза документ под названието “Талимат” (правилник, директива), свързан с началното образование и в него са разяснени статутът на училищата, правата и задълженията на учители, ученици и родители. Интересно е, че се предвиждат глоби за родители, които не пращат децата си на училище, забранява се боят като наказателен метод.

Те са замислени и осъществени като едно по-високо образователно ниво, което да предостави на учениците си качествено ново образование в области, които преди това не са се преподавали.

Рюшдийетата, чийто общ брой в Османската империя през 1858 г. не надхвърля 43, през е 1875 – 386, от които 38 се намират в Дунавския вилает, се характеризират със следните особености:²⁹

²⁹ Доклади от международен симпозиум „Ислямската цивилизация на Балканите” София 2000. Маргарита Добрева, „Към историята на мюсюлманските училища в Добруджа”/1869-1877/

1. те биват основани в населени места с най-малко 500 къщи
2. като втора степен на новата образователна система подготвят учениците за обучение в училищата с хуманитарна или военна насоченост
3. обучението продължава четири години, а при завършването му учениците получават свидетелство и могат да постъпят в хуманитарно или военно училище;
4. всички рюшдийета са под надзора на Министерството на образованието
5. ръководството на всяко едно рюшдийе е поверено на главния учител (муаллим–и еввел), който провежда решенията на министерството, контролира протичането на учебните занятия и съобщава за нуждите от учебници, помагала, брошури (рисале), свидетелства и дневници;
6. учебниците и брошурите се продават на учениците или се раздават безплатно на бедните деца;
7. учебните занятия, които през лятото започват в 4 часа по турски, а през зимата в 3 часа по турски и продължават близо шест часа, като четири часа и половина са активните занимания, обхващат различни предмети в отделните класове.

Програма на рюшдийето

Първа година	Учебен предмет	Учебник	Брой часове
Четвърти клас	Религия	Дюрр-и уебга	4 ½
	Морал	Вазифе – и Атфал	3
	Арабски език	Емсал ве Бина	6
	Персийски език	Талим-и Фарси	4 ½
	Османски език	Медхал-и каваад	4 ½
	Краснопис	Шрифт сулюс	1 ½
	Четене	Малюмат-и Мухтасар	3

Втора година	Учебен предмет	Учебник	Брой часове
Трети клас	Арабски език	Максуд ве Аванил	6
	Персийски език	Кавайд-и- фарси ве насихат-ул-Хокема	3
	Епистологорафия	Мюнтахабат-и Тюрки	4 ½
	Смятане	Ресал-а хесаб	4 ½
	География	Медади Джография	3
	Рисуване		1 ½
	Краснопис	Шрифт рика и сулюс	1 ½
	Преговор		3

Трета година	Учебен предмет	Учебник	Брой часове
Втори клас	Арабски език	Изхар	7 ½
	Персийски език	Голестан - избрано	3
	Смятане	Дроби	4 ½
	География	Азия и Европа	3
	Османска история		3
	Рисуване		1 ½
	Краснопис	Шрифт сулюс и рика	
	Преговор		3

Четвърта година	Учебен предмет	Учебник	Брой часове
Първи клас	Арабски език		4 ½
	Основи на геометрията	Талим-ул-хендесе	3
	Увод в общата история		3
	География	Америка, Африка, Австралия	4 ½
	Смятане	Водене на дефтер	1 ½
	Рисуване		1 ½
	Краснопис	Шрифт рика и дивани	1 ½
	Преговор		3

Както в цялата империя, така и по българските земи от края на XIV до XIX в. в районите с мюсюлманско население се строят джамии, откриват се училища и се създават условия за ислямско обучение. Най-добро описание на османските училища по българските земи прави Евлия Челеби. Според него към средата на XVII век броят на училищата в София са 40, в Пловдив – 71 , в Ст. Загора – 42 , в Никопол – 20 и др. Това са традиционните за Османската империя мектеби и медресета. Освен тях по-малко разпространена форма на обучение е *дерсие*. Дерсието е част от системата на медресетата, които са наречени така, защото обучението се провежда в джамиите, без да изисква специален сграден фонд и дава същата квалификация.

Всички промени в образователната система са в резултат от дотогавашните опити за реформи и през 1869 година е издаден Органичен закон за народното

образование. Основавайки се на тези опити се въвежда триетапна система от светски училища с пет степени на обучение. Тя засяга както мюсюлманското, така и немюсюлманското население, за което се предвижда изучаване на роден език. В първата степен обучението на различните религиозни общности е в отделни училища. През този период образованието по българските земи е добре организирано и особено след образуването на Дунавския вилает получава голям напредък. Но с обявяването на руско-турската война, цялата система се обърква и настъпва хаос в Османската империя.

В програмата на училищата *рюшдийе* много ясно е очертано преподаването на персийски език, учебниците и времето, отделено за този процес. Учебниците за преподаване са четири: Учебник по персийски език (Таалим-и фарси *تعلیم فارسی*), Граматика (Каваед-и фарси *قواعد فارسی*), Наставления на мъдреците (Насихат-и Хокема *نصیحت حکما*) и Избрано от Голестан (Монтехабат-и фарси *منتخبات گلستان*). Тези учебници се пазят във фонда на Народната библиотека „Св. Св. Кирил и Методий” и досега никой не ги е разглеждал. Специално въпросът за османските училища е разработен много подробно от доста български, турски и чужди специалисти, но точно методиката за обучение по персийски език и съдържанието на помагалата за преподаването му е област, незасегната от българските учени.

3. **Учебни помагала за преподаване на персийски език и методика за работа с**

ТЯХ

3.1 Чуждоезикова методика

За разясняване въпроса за методиката на обучението по персийски език първо трябва да се разгледа чуждоезиковата методика като предмет, отнесено конкретно към езика, който се разглежда в частност. Проследявайки историческото развитие на персийския език, неговото навлизане в Османската империя и по конкретно в образователната система на Империята могат да се проследят процесите на влияние на езика върху критериите за развитие на обществото, моралните ценности, възпитанието на децата, които посещават училище. Всичко това като цяло е част от целите на методиката, свързана с учебната програма, учебните помагала, тяхното съдържание и начин на преподаване.

Изучаването на чужди езици започва заедно с появата на първите търговски, стопански и културни връзки между страните. През епохите на древния Египет, древна Гърция и особено по времето на Римската империя изучаването на чужди езици е било широко разпространено.

3.1.1. Поява и обособяване на чуждоезиковата методика

Въвеждането на чуждите езици като учебен предмет в образователната система е сравнително ново явление. Това става през втората половина на XVIII в. – през епохата на Просвещението, (особено след Френската буржоазна революция от 1789г.), когато международните стопански и културни връзки се засилват и научната мисъл и литературата широко се разпространяват. През XIX в. чуждите езици се затвърдяват като учебен предмет. Тогава се оформя цялата образователна система,

разпределят се седмичните часове между отделните учебни предмети и на чуждите езици се дава съответното място в учебните планове.³⁰

С въвеждането на чуждите езици в училищната образователна система започват и грижите за тяхното системно преподаване и усвояване. И по този начин се заражда нова наука – методиката на чуждоезиковото обучение.

Думата *метод* е старогръцка и буквално означава *по път*, а по смисъл – начин или средство, с помощта на което се осъществява конкретно поставена цел. Начините и средствата, чрез които се постигат целите и задачите при обучението в училище, се наричат *учебни методи*. Основни учебни методи при обучението по чужд език са разказът, беседата, беседа по картина, обяснително четене, упражнения – писмено, устно.

У нас в България чуждоезиковото обучение се въвежда преди Освобождението, през втората половина на XIX в. Най-напред като задължителен учебен предмет се въвеждат турски и гръцки езици. Освен тях постепенно се въвежда и френски език в Лом-1848, Шумен и Русе – 1849/50г.³¹

Официалният език в България през този период е турският. С турската управа са свързани също така арабският и персийският езици, които се изучават от желаещите да направят административна кариера в турската държавна йерархия. Турският език, допълнен с елементи от арабски и персийски е основният инструмент в традиционната образователна политика на Османската империя. Не случайно П.Р. Славейков отбелязва, че арабският заедно с персийския език, служат „като ключ за цяла Западна Азия“.³² Дори и при мощните франкофонски реформаторски повеи, персийският език не загубва силата си в системата на османските образователни институции, което ограничава масовия достъп на българи до тях.

³⁰ Димитров, Сл. и П. Патев, *Методика на чуждоезиковото обучение. Френски език*, 1960

³¹ Патев, П., *Методика на френски език*, 1974

³² Веселинов, Димитър, *История на обучението на френски език в България през Възраждането*, 2003

3.1.2. Предмет и задачи на чуждоезиковата методика

Чуждоезиковата методика е педагогическа дисциплина, чийто предмет е теорията и практиката на обучението по чужди езици. Задачи на методиката са: да обясни и обоснове целите и задачите на обучението по чужд език; да изследва принципите, методите и методичните похвати и средства в тяхното приложение при изучаването на чужди езици; да определи съдържанието и обема, последователното подреждане на чуждоезиковия материал; да посочи особеностите при построяването на урока по чужд език; норми и методически упътвания за обучаващата дейност на учителите по чужд език.

Общото езикознание е важна основа за методиката на обучението както по родния, така и по чужд език. Методиката на обучението по един или друг чужд език се гради въз основа на съдържанието и характерните особености на фонетиката, граматиката и лексиката на този език.

Истинската, реалната основа на чуждоезиковата методика е обучението, учебно-възпитателната практика по чуждия език. Без обучение по чужд език не съществува чуждоезикова методика.

3.1.3. Практическа цел на обучението

При чуждоезиковото обучение учениците добиват нови знания по фонетика, лексика и граматика, които съставят образователната цел на обучението. Най-важното при този процес е практическото прилагане на чуждия език, което се изразява в:

- изразително четене, разбиране и устно превеждане с минимално използване на речник;
- писмено превеждане с речник на ново четиво;
- устно и писмено преразказване по план на съдържанието на прочетеното;
- преразказване на чужд език;
- водене на елементарен разговор по различни теми.

Този процес развива паметта на учениците, съзнателния стремеж към знания и създава у тях навик да изслушват останалите и да предават казаното на чуждия език с помощта на заучената лексика.

3.1.4. Възпитателна цел на обучението

Учителите не дават само езикови знания, умения и навици, а едновременно и възпитават. Възпитателната работа не трябва да бъде случайна, а планова и съобразена с възрастта на учениците. Систематична планомерна възпитателна работа, която произтича естествено от учебния материал. Учителят отделя от този материал основните морални идеи и ги разкрива на учениците в достъпна форма в зависимост от възрастта и психичните особености на децата. Чуждоезиковият текст не дава само знания на учениците, а въздейства и върху техните чувства и воля.

Самата методична работа на учителя при обучението има възпитателно действие. Подчертава се че няма методи, които служат само на обучението. Всеки метод обслужва и възпитанието. Не само чрез съдържанието, но и чрез методите на обясняването и затвърдяването на езиковия материал учителят въздейства за формиране на мисълта, волята и характера на учениците.

Възпитателното значение на обучението по чужд език се изразява в изграждането на положителни общочовешки качества, като трудолюбие, упоритост, системност и съзнателност при ученето. Възпитателната цел се постига в самия процес на обучението, чрез преодоляване на трудностите при усвояването на езика. Усилията да се запомнят думи и граматични форми, да се произнасят правилно, да се пише, разказва и говори на чужд език закаляват волята и развиват паметта на ученика.

Най-благоприятни за възпитателна цел са четивата. Всяко четиво може да бъде използвано за възпитателно въздействие върху учениците, защото то влияе на техните чувства и настроения.

3.2. Учебници и учебни помагала

Учебно-възпитателната работа на учителя при обучението по чуждия език обхваща преподаването и практическото прилагане на езиковите знания.

Преподаването на езиковия материал е всестранно, пълно и точно изясняване на непознатите чуждоезикови думи и изрази, на фонетичните и граматични форми и правила. Конкретен израз на учебното съдържание, установено от учебната програма се дава в учебника по чуждия език. Учебникът е важен източник на знания за ученика. Заедно с живото слово той съдържа материал, над който ученикът трябва да работи самостоятелно както в клас, така и въкъщи. Учебникът е ръководство както за учителя, така и за ученика и е свързан с учебната програма. В него материалът се подрежда последователно по трудност, който се преподава и се заучава. Задачата на съставителите да изберат подходящ текст не е лесна. Той трябва да отговаря на способностите на децата, но и да се преподава по начин, по който да заинтригува и да привлича вниманието и поражда желание за вникване в материала. Затова при обучението по чужд език учителят е длъжен да обърне специално внимание на затвърждаването, развитието и усъвършенстването на навиците за четене.

3.2.1. “Таалим-и фарси”(□□□□□ □□□□□)

(Учебник по персийски език)

Преподаването на персийски език в рюшдийетата започва със специален учебник за първоначално обучение наречен “Таалим-и фарси”. Предназначен е за учениците от първата година на основния курс, разделен на десет урока с граматически обяснения на османотурски език. Основен начин на преподаване е преводната метода, при която по традиция учениците наизустяват всяка дума и изречение. Споменавам по традиция, защото още в началото на ислямското учение всички сури от Свещеното писание се наизустяват и това се превръща в традиция в мюсюлманските училища.

Преподавателят предоставя на вниманието на учениците готови форми и чрез наизустяването им те би трябвало да започнат да ги употребяват и това се счита за достатъчен минимум. Значението на думите и изразите се научават непосредствено след съобщаването им. В учебника е залегнал подстрочният дословен превод, който според западния методист Локн, дава знания по лексика и граматика, помага на ученика за по-доброто възприемане и облекчава работата на учителя.

В първите два урока от учебника се изучават личните местоимения, съчетаването им с предлозите и следлога ра (را), прибавят се съществителни имена, които се съчетават с личните местоимения и образуват изафетна верига.

В трети и четвърти урок се разширява употребата на съществителните имена и се изясняват различните видове приложения на предлозите, с които се образуват най-обикновени словосъчетания.

В пети урок се преподават прилагателните имена като хубаво, грозно, добро, лошо и др. Обръща се внимание на изафетната конструкция, където цялото атрибутивно словосъчетание се обединява интонационно. Въвежда се 3 л. на глагола връзка, също така и сравнителната степен на прилагателните имена. За първи път се образуват кратки изречения, именно сказуемо и изафетна конструкция като негова първа част. Образуват се изречения за сравнение с предлога az (از - от).

Следващият шести урок е съсредоточен върху глаголите. Глаголът кардан (**کردن** **правя**) се скланя във всички минали времена: минало свършено, минало несвършено, минало предварително и минало неопределено. Интересното при склонението е, че се започва първо от 3 л. ед. ч. и последователно 2 и 1 л. Същото е и в множествено число. Също така преподаването на глаголите се започва с формите за минало свършено време, който метод на преподаване се прилага и днес. Следват формите за сегашно време, дадени без частицата **mi** (می), бъдеще категорично време, и условно наклонение на сегашно време. Неличните глаголни форми на глагола кардан (**کردن** **правя**) – причастие за сегашно време единствено и множествено числа – Конанде (**کننده**) и конандеган (**کنندگان**) и за минало време карде (**کرده**) – кардеган (**کردگان**) и в следващия етап са включени отрицателните форми, при което за сегашно време се добавя частицата **mi** (می).

В текста на османотурски език след глаголните форми на кардан (**کردن** **правя**) се обяснява, че формите за сегашно – бъдеще време на глаголите се дават в

речниците и не винаги могат да се изведат от инфинитива, поради тази причина в десети урок са приложени инфинитивът и основата за сегашно време на някои глаголи, чието наизустяване е задължително. Това са неправилните глаголи, които и в съвременната методика на преподаване на персийски език се наизустяват.

В следващия седми урок на османотурски език са обяснени граматичните правила за образуване на множествено число и промените, настъпващи в края на думите, окончавачи на гласен звук. Преподават се енклитичните и показателните местоимения. Числителните имена – бройни и редни, също и съществителните месец, година, ден и нощ се въвеждат в осми урок и в девети въпросителните местоимения с примери за тяхното приложение и необходимите граматични правила.

В края на учебника на преподавателите се препоръчва да не се задоволяват само с материала, изложен в него, а да търсят интересни примери за децата, за да ги запознаят по-добре с чуждия език и да се проверяват придобитите знания чрез препитване.

При първоначалното изучаване на персийски език в Османските училища се прилага граматико-преводният метод,³³ развит в Западна Европа в края на XVIII и през XIX век и този начин на преподаване, може да се каже, че е нов за ислямския свят, защото макар да е прилаган на практика, теоретически не е разработван. В основата на този метод стои писмената реч, която единствено е отражение на оригиналния език. Усвояването на езиковия материал протича посредством превода и механичното наизустяване и само с тяхна помощ може да се запомни лексиката и граматиката на чуждия език, паралелно с това дословният превод е начин за разкриване значението на думите и на граматичните форми. Теоретичното изучаване на граматиката е водещ процес в развитието на логическата мисъл у учениците. В програмите за изучаване на чужд език на османските училища по традиция се включва и теоретичното изучаване на граматичните правила.

Този учебник доста добре представя езика и дава първоначални познания, но тези знания са недостатъчни за навлизането във втората степен, защото няма предвидени упражнения за пълното усвояване и практическа употреба на материала.

³³ Рахманова, И.В., *Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX – XXвв.*, 1972г

И това е недостатъчно за започване на втория учебник Наставления на мъдреците (Насихат-е Хокема نصیحت حکما).

Програмата на преподаване не е достатъчно синхронизирана, за да не се изпитват затруднения при преминаването от един етап на обучение към друг.

3.2.2 „Каваид-и фарси” (□□□□□ □□□□□)

(Грамматика по персийски език)

Учебникът по персийска граматика „Каваид-и фарси” (قواعد فارسی) е подробно описание на цялата персийска граматика, написана на османотурски и разделена на фонетика и морфология. Частите на речта не са ярко обособени и са предадени с термините от арабската граматика.

Преподава се през втората година от обучението (виж таблицата гл. 2.4) с оглед подпомагане изучаването на османската граматика, но в нея не е обърнато внимание на елементите, които практически се прилагат в граматиката на родния език. Това е слабост на съставителя на граматиката, защото наблягането върху тези езикови средства е от голямо значение за обогатявяне познанията на учениците.

Този учебник е един от първите граматики по персийски език в Османската империя, който накратко представя граматиката на езика през XVIII век. Съставен е от предисловие, осем основни глави и послеслов, представени в 54 страници. Предисловието представя начините за изучаване на чужд език. Единият, от които е практически, т.е. чрез слушане, заучаване значението на думите и практическото прилагане на езика, без да се набляга на четенето и писането. Този начин не би послужил на човек, занимаващ се с наука и литература. Вторият начин е теоретичният, който би бил полезен на учения при задълбоченото изучаване на литературата и граматиката на езика. Той, освен говоримия език, подробно научава всички тънкости, чрез които би усетил красотата на персийския език. Тази граматика е посветена на теоретичния начин за изучаване на езика.

- Кратък анализ на съдържанието на учебника.

Още в увода авторът обяснява, че в арабския език, поради сложността на окончанията в края на думите граматиката и синтаксисът са разделени в отделни учебници, но тъй като в персийския език това не е необходимо, затова е съставена обща граматика, в която са обяснени всички правила в граматиката на езика.

Предисловието дава кратка представа за предмета на граматиката, но като цяло е посветено на фонетиката и разликата между чисто персийските звуци и звуците в арабските заемки. Не се прави разлика между звук и буква. Кратките и дълги гласни са обяснени само като начин на изписване, но не и като произношение. Споменати са частите на речта.

Думите са прости и сложни, производни и непроизводни:

Производните са 2 вида: прости и производни глаголи.

Непроизводните също са: числително, съществително, прилагателно имена и причастие. С тях частите на речта в представената граматика са седем:

инфинитив – مصدر (масдар)

глагол – فعل (фе`л)

производни на глагола – شبه فعل (шебх-е фе`л)

съществително – اسم ذات (есм-е зат)

прилагателно – صفت (сефат)

причастие – نائب اسم (наеб есм)

числително – اداب (адаб)

Авторът смята за подходящо да започне с инфинитива и след това с останалите граматични части.

I – ва глава е за инфинитива, който като част на речта означава действието и е според суфикса, който съдържа бива два вида: с دن - (-дан) и تن (-тан). В тази част инфинитивът се разделя на различни видове според буквите, които съдържа. Това разделение се прави и в съвременната персийска граматика, но е малко по-обобщено от посоченото тук.

Представени са простият и сложен (съставен) инфинитиви. При съставния имената се съчетават с простите глаголни инфинитиви. Показани са начините за образуване на инфинитив от арабски и персийски имена.

II – ра глава е за глагола, разделена на части. Първо се започва с минало време. Образуването на мин. време на глагола е обяснено както в съвременните граматика. Глаголното спрежение доразвива и обогатява наученото в учебника

Таалим-и фарси (تعلیم فارسی). И тук се започва от 3л. ед. и мн. число, 2л. ед. и мн. число, накрая 1л. ед. и мн. число. Накратко са обяснени минало свършено и минало несвършено време. Примерите са много малко и без обяснения от страна на преподавателя урокът не би могъл да се предаде ефективно.

Втората част от II-ра глава е посветена на сегашно време. Обяснени са начините за образуване на основите за сегашно време от инфинитива. Тук са дадени много примери, в които е сравнено образуването на основата за минало време и основата за сегашно време на правилните глаголи. Образуването на неправилните глаголи е подредено в групи, според сходствата в образуването им. Направено е групиране според суфикса, който отпада и на негово място идва определен суфикс или буква. Напр. *шостан* (شستن - пера), *ростан* (رستن - раста), *джостан* (تگرся-جستن, където отпада суфикса – стан (-ستن) и се заменя с буквата вав (و) и е дадено като 3л ед.ч. *шуйад*) пере- (شوید, *руйад* (расте – روید), *джуйад* (търси – جوید)). Тази част е посветена само на образуването на основата за сегашно време, дадено е спрежението на глагола, но частицата ми (می), която е характерна за сегашно време изобщо не е спомената.

Третата част на II – ра глава е посветена на бъдеще време на глагола, но много накратко, като на места се смесва с минало несвършено време. Отрицателната форма на сегашно време, което се смесва с повелително наклонение.

Условно наклонение, което в съвременния език не се употребява по този начин – напр. (Агар хахи та нашавад – ако искате да не стане) *اگر خواهی تا نشود*

Следващата част е за различните начини на образуване на повелително наклонение. Един от посочените начини е остарял и не се използва в съвременния персийски език, но има приложение в поезията, в поздравленията и молитвите. Напр. *бовад*, *бада*, *бад* (да бъде - *بودا، بادا، بود*),

Също и образуването на повелително наклонение с представката мим (م) - (да прави - *مکنند*), разбира се и с представката бе (به)

III – та глава – посветена на неличните глаголни форми. Обяснено е образуването на причастията за минало и сегашно време, тяхната роля в изречението като подлог и части на сказуемото.

Единствено тук е са дадени примери за отрицателната форма на причастията.

IV –та глава е посветена на съществителното име, образуването на множествено число със чисто персийските суфикси *ха* ها и *ан* ان, но и арабските

начини на множественото число. Обяснява се свързването на имената в изафетна верига като обясненията са дадени само за двукомпонентна изафетна верига и за съчетаването им с различните съюзи.

V – та глава е за прилагателното име, което е два вида: качествено и относително, за образуването на сравнителна и превъзходна степен с частиците *тер* *تر* и *терин* *ترین* и са дадени примерни изречения за сравнение с предлога *аз* *از* .

В VI - та глава се описват подробно числителните имена, тяхното образуване, числителните бройни и редни. Накратко са обяснени и дробните числа.

VII - ма глава е местоименията. Съчетанието на местоименията със съюзите и следлога *ра* *را*. Дадени са примери за притежателните, показателните, въпросителните и определителни местоимения.

VIII – ма глава е посветена на лексикалното значение на изафетните словосъчетания. Споменати са наречията, които могат да бъдат прости и сложни думи.

Последната глава на граматиката е послеслов. Тук са дадени примери за думи, в които отделните букви могат да преминават в други. Напр. бяло: *сефид* (*سفید*) – *сепид* (*سپید*), кредит: *фам* (*فام*) – *вам* (*وام*), написано: *невеите* (*نوشتہ*) – *небеите* (*نہشتہ*). И примери за думи от арабски произход, които се използват в персийския с еднакво значение.

Учебникът по граматика дава обща представа за езика, но краткият анализ, който направихме ни сочи неговите недостатъци. Най-важното е, че няма предвидени упражнения за затвърждаване на знанията. Граматиката е представена само като книга, а не като учебник, по който може да се преподава. В случай че учителят не се задълбочи и не обясни допълнително преподавания материал, учениците не биха разбрали поднесените обяснения. Основно са представени фонетиката и морфологията, а на синтаксиса почти не е отделено никакво внимание. Частите на речта не са ясно обособени. При разясняването на глаголните времена не е представена частицата *ми* (*می*), която е основна част на сегашно време и минало несвършено време. Отрицателната форма с частицата *на* (*نہ*) е посочена само на две места.

Часовете по персийски език, предвидени в програмата за втори клас на училищата *рюшдийе* никак не са достатъчни за преподаването на материала, предвиден в двата учебника. В основата на преподаването е граматико-преводният метод, който е приет в западната чуждоезикова методика. Въвеждането му е новост

при преподаването на персийски език в Османската империя, която през XVIII – XIX в. се опитва да реформира образователната си система по Западен образец. При този метод граматиката е основен предмет и тя определя срока на изучаване и лексиката. Затова учениците заучават граматичните правила и думи и на тази база преминават към построяване на изречения. Използваният граматико-преводен метод изисква доста повече часове за превод и допълнителни обяснения. Като се вземе предвид, че това е една от първите граматики бихме могли да кажем, че е добра и по нея може да се преподава.

3.2.3. **“Наставления на мъдреците” (Насихат-и Хокема □□□□ □□□□□) и “Избрано от Голестан” (Монтехабат-и Голестан □□□□□□□ □□□□□□)**

Следващите два учебника, изучаващи се в османските училища, са читанката “Наставления на мъдреците” (Насихат-и Хокема نصیحت حکما) и “Избрано от Голестан” (Монтехабат-и Голестан منتخبات گلستان). Читанката е предназначена за втората година от изучаването на персийски език и Избрано от Голестан – за третата година на училищата *рюшдийе*.

Имената на подготвилите учебниците никъде не са отбелязани, но печатите на двете книги свидетелстват, че са отпечатани в държавната печатница „Амире” в Истанбул и са одобрени от Министерството на образованието на Империята. Годината на издаване на читанката е 1287 (1870) и на Избрано от Голестан 1274 (1857). Тези два учебника може би са поредните издания на същите и по тези дати не може да се съди за времето на съставянето им.

Първите страници и на двата учебника са красиво орнаментирани, което е типично за ислямските традиции, страниците са рамкирани с ясно очертани заглавия, което е новост в османското книгоиздаване.

Читанката съдържа едно предание и петнадесет наставления, обособени в двадесет и три страници. Преданието и двете наставления в началото на учебника са

в проза, а всички останали са в стихотворна форма. Формата на римуване е маснави, при която двете месра (полубейт) са римувани помежду си т.е. всеки бейт е с отделна рима.

Учебникът „Избрано от Голестан” (Монтехабат-и Голестан منتخبات گلستان) съдържа четиридесет и две отделни притчи, пословици и поговорки, поместени в четиридесет страници. Пред всяка една е посочен литературният вид и пред всеки стих е отбелязана стихотворната форма, която може да бъде *маснави* - □□□□□, *рубайи*- □□□□□ (четиристишие с римувани първа, втора и четвърта месра), *кат`е* □□□□ - (жанрова форма в лириката, която се състои от няколко бейта, обикновено с философски характер), *фард* □□□ - (бейт, който се среща вмъкнат в прозата) и *свободен бейт*.

3.2.4. Автори, включени в учебниците

Произведенията, включени в учебниците са на великите персийски поети Аттар, Саади и неизвестен шейх. Персийската класическа литература е изпъстрена с имена на автори като Фердоуси, Хафез, Мовляви, Незами Генджеви и др., творбите, на които са известни по цял свят, но османският съставител на учебниците се е спрял на Аттар и Саади. Произведенията на двамата велики творци са дълбоко смислени, лесни за разбиране, поставят житейски истини, възпитават нравствено и морално, наставляват читателите си да тръгнат по правия път. Друга причина за техния избор е, че са подходящи за преподаване с кратката си форма и интересно, привличащо вниманието съдържание, чрез което се улеснява възприемането на текста.

Феридодин Аттар Нишабури е поет и ареф,³⁴ живял през XII и началото на XIII век в гр. Нишабур. Баща му е бил аптекар и след неговата смърт Феридодин продължава неговата професия. Животът на Аттар, както и на мнозина шейхове, е украсен с легенди и предания. Още от детските си години той се интересува от суфиите и техните слова, привлича го науката и литературата и доказателства за неговата компетентност и знания в областта на Корана, хадисите, кораничните науки, медицината и астрономията се крият в неговите произведения. Аттар, както

³⁴ МИСТИК

други суфии, не е привърженик на философските науки, смята ги за безполезни, но по много философски въпроси изказва точни мнения.

Съществува предание, което оповестява, че Бахаеддин Мохаммад, баща на Джелиледдин Руми, когато пътувал със семейството си към Ирак, в Нишабур посетил Аттар, който дал на малкия Джелиледдин „Книгата на тайните” (**Асрар наме** اسرار نامه).

Аттар е автор на много маснавита, Диван от газели, касиди, рубаи и други. Неговите маснавита са преизпълнени с приказки и разкази, той избира тази форма на изказ за разясняване на целите на миситиката (**عرفان** عرفان). Героите са от различни прослойки, отразяващи епохата, през която живее авторът. Произведенията му разкриват много мистични и нравствени истини, сред газелите има любовни, описващи обичта между влюбените. Повечето касиди са наставления с проповеднически характер и поетът в тях призовава към отшелничество и размисли за Отвѣдния свят, напомня за преходността на Този свят.

Безценните произведения на Аттар напътстват обществото, посочват правилната посока към една Истина, която всеки може да открие, стига да пожелае. Прочитайки тези прелестни стихове, читателят се докосва до най-тънките струни на душата. В читанката са включени седем избрани поеми от Книга на наставленията (**Панд наме** پند نامه).

Вторият автор, включен в програмата на османските училища, е Саади Ширази. Той е роден през първото десетилетие на VII век по хиджра (XIII в.) в Шираз. В родния си град получава първите си знания по литература и шериат. Прекарва нерадостно детство, защото по това време обстановката в Иран е нестабилна, поради монголското нашествие. Неговият буден и неспокоен дух, увлеченията му по научни и религиозни изследвания го карат да напусне родния си град и да постъпи във военното училище в Багдад. Там бързо надминава своите връстници в учението, засилва се интересът му както към логиката и политиката, така и към възгледите на учените и мъдреците за възпитанието на душата, усъвършенства ораторските и проповедническите си умения. Неутолимата му жажда за пътуване не му дава покой и цели тридесет години Саади странства из много страни и събира впечатления от преживените приключения. Тези години на път оформят у него един нов свят, изпълнен с много и ценни познания. Носталгията по родния край и приятелите го кара да се завърне в Родината и да се отдаде на творчество. Така завършва бурният период от живота на поета, който проживява

почти век. Под перото му се раждат удивителни по своята мъдрост и изящност стихове. Прозата му е пропита с духа на розите, упоява безброй сърца. Саади, заедно с Хафез, Фердоуси и Моуляви с божествения си дар издигат персийската словесност до неподозирани висоти.

Двете знаменити творби на поета са Бустан и Голестан. Известно е, че над първата книга работи почти пет години, а Голестан създава за три. Тя е изпъстрена с философски прозрения, притчи, проповеди и наставления под формата на кратки стихове и проза. Саади успява да съживи простия и красноречив език на предишните майстори на словото и освобождава персийския език от странните ограничения, които го завладяват през втората половина на XII и XIII век. Неговата проза, както и стиховете са разбираеми, съпроводени с красноречие и украсени с всички похвати на изящната словесност. Авторът използва творческата си сила не само зца възхвала и изразяване на любовни чувства, може би чрез нея служи на хората и ги води по пътя към щастието, напътства отделилите се от правия път и в това си дело е най-успешният персийски автор. За да не отегчи своите читатели със сухи наставления и скучни проповеди, смесва словата си със задушежни разкази и прекрасни персийски поговорки и пословици. Много от тях са толкова близки до душата на хората, че се разпространяват не само сред народа на Иран, а и по цял свят, чрез преводите, направени на много езици. Много автори ги включват в своите произведения, явно или тайно, но ненадминатият талант се разпознава навсякъде.

Османците се убедили в съвършенството на стиховете на двамата велики поети и намерили начин да възпитават младото поколение чрез въвеждането им в програмата по персийски език на рюшдийетата.

3.3. Съдържание на учебния материал

Съдържанието на обучението се изразява в подготвения учебен план и учебна програма по чужд език. Съобразно особеностите на учениците по възраст и възможности езиковият материал се подрежда съгласно принципа за достъпност, според който усвояването върви от лесното към трудното от известното към неизвестното, от простото към сложното.

Учебната програма е изградена въз основа на единството между теория и практика, което е от голямо значение за обучението по чужд език.

Програмата може да съдържа уводни бележки, в които сбито се излагат целта, задачите и методическите указания, общи и специални упътвания за учебно-възпитателната работа при чуждоезиковото обучение.

Учебният процес е двустранен. Учебното съдържание при обучението по чужд език се състои от научни знания по фонетика, лексика и граматика, от една страна, и езикова дейност, изразена в четене, писане, говорене, превеждане и т.н. от друга.

С помощта на двата учебника “Наставления на мъдреците” (Насихат-и Хокема نصیحت حکما) и “Избрано от Голестан” (Монтехабат-и Голестан منتخبات گلستان) се прилага методът на четенето, който не е новост в обучението. Според Ернст Ото – ръководител на катедрата по общо езикознание и ординарен професор на Магбурския университет през XIX век., четенето на текст е крайната цел на изучаването на чуждия език в училище, но не малка е ролята на устната реч.³⁵

В ислямските училища четенето съществува още от откриването им. Разказите, притчите, поговорките и пословиците, представени чрез изящния език на персийските класици, се научават без особено старание, но с желание. А посредством четенето и наизустяването, което обслужва нуждите на държавната доктрина, децата запомнят основната мисъл и се възпитават в ценностите на ислямската религия и общество. Идеите в двете книги са представени в развитие. В читанката те са по-лесно усвоими, тъй като е предназначена за втората степен на обучение, а в избраните притчи от Голестан те се разширяват и развиват.

3.3.1. Вярa и познание

Не по-малко важно за османските управници е запознаването на младежите с религиозните принципи и постулати и навлизането им в редовете на последователите на Исляма. Основното, което се изучава от учениците в началните училища, а и в по-горните, е Коранът и шериатските закони, но на арабски език. В

³⁵ Ото, Ернст, *Методика и дидактика на обучението по нови и чужди езици*

читанката и Избраното от Голестан темата за Бога и молитвата заема особено място, защото е важно учениците да се запознаят и с други текстове, свързани с религията, които спомагат по-лесното възприемане на основните ислямски ценности. Наред с рационалната диалектика на Калама е било необходимо персийското схващане за познанието като акт на себепознание, т.е. били са необходими Хикмат Илахи (حکمت الہی - теософия), ирфан (- عرفان мистичен гносис), марифат калби (معرفت قلبی - познанието на сърцето).

Учебниците са подбрани, така че подтикват към размишление, карайки разумът да се упражнява над чисто религиозни понятия.

Вярата е едно от чувствата, с дълбоки корени в душата на човека. Съзнателно или не в трудни моменти ние се обръщаме към Бога с надежда за помощ. Това пламъче на надеждата ни крепи и дава сили да търпим изпитанията, пред които сме изправени на този свят, и макар да е тлеещо, то не бива да угасва. Упованието в Бог успокоява душата и психиката, спомага за приемането на реалността такава, каквата е. Аттар в наставлението „За чистите дела”³⁶ описва какъв трябва да бъде един истински религиозен човек:

„Драги! Който е вярващ,
да държи чисти четири от четири неща
първо: почисти сърцето си от завист
и тогава се смятай за вярващ.
Почисти езика от лъжи и хули,
та да не попадне вярата ти в хорските езици.
Ако деянията ти са далеч от притворство,
ще сияе пламъкът на вярата ти,
защото имаш стомах, чист от харам³⁷
ще бъдещ вярващ човек - веселям³⁸”.

Вярващият е подложен на различни изпитания, едно от които е завистта. Тя почерня дните на хората, които от завист могат да влязат в много грехове. Завиждащият никога не може да се успокои като вижда, че другият има нещо, което

³⁶ Насихат-и Хокема, с. 10

³⁷ Харам – забранено за ядене

³⁸ Веселям – мир вам

той няма и мислите му не са чисти, а ние знаем, че Бог е всезнаещ и чете даже невидимото.

На въпроса: Кой огън изгаря разпалилия го? Локман отговаря – завистта! Езикът е божи дар, чрез който можем да общуваме помежду си, но трябва да го почистим от лъжи и хули. Лъжата е порок, който с всеки изминал ден обхваща съзнанието. Учениците се възпитават да не лъжат, да говорят истината, колкото и да е болезнена тя.

Чрез хули и злословие можеш да се издигнеш, но падането от тази височина би било фатално, защото

„Ако искаш да си уважаван, споменавай хората с добро.

Стражът ще види, че хулиш народа,

докато сам се досетиш, ще усетят ръцете и краката.

Който не си затваря устата за хули,

той не е застрахован за наказания.”³⁹

Фаталният изход може да е попадане в затвора, защото подобни хора заслужават наказание. Стражът е справедливият господар или цар, може да е и Всевишният, но от неговите наказания никой не се е спасил, освен добрите и благородните. Авторът на Голестан съветва истинския вярващ: „Накарай го с добро да се засрами.”⁴⁰ Потърпевшият, чрез своята реакция може да накара злосторника да съжалява за деянията си и да се откаже от думите си или обратното – да му развърже езика още повече.

„Ти бъди добър, та зломислещият да не

намери недостатък или причина да говори за теб.

Когато звукът на саза е хубав

кога ръката на музиканта ще го настрои?”⁴¹

Саади не би отминал с лекота идеята за доносниците и хулещите, честният му характер и здравата вяра не му позволяват да отмине тази тема с лекота. Освен разкриването на поведението на злия, той възпитава здрав разум и морал у

³⁹ Насихат-и Хокема, с.9, „Осъждане на похотливостта”

⁴⁰ Голестан, глава II, притча 23

⁴¹ Голестан, глава II, притча 23

вярващия. Втъпява му, че злото води до по-големи беди и че е по-добре да се прекъсне веригата, а то е възможно да се осъществи само със силна воля, като обиденият не търси отмъщение, защото при подобно действие и гняв вярващият би слязъл до нивото на лошия.

Познанието, разумът отличават човешкото същество от животните. Знанието се придобива чрез постоянно учене и развиване на мисълта, качество, присъщо на мъдреците, към които се допитват много хора от Изтока, а и не само там. Тази идея е значима за израстването на младите в професионално отношение, но също така е важна и за Османската империя. Необходимостта от знание е развита още в началото на читанката, където се цитират словата на пророка Мохаммад /мир Нему/ „Седни със старците, стани с мъдрости ”.⁴²

Първата мъдрост от читанката гласи: „Опознайте себе си и не изоставяйте учението и възпитанието, не прекарвайте живота си в невежество, науката, колкото и да е далеч, стремете се към нея и не жалете имуществото си в името на знанието”⁴³ Тази мъдрост сама по себе си не е единствена, само от нея могат да се извлекат поуки, които ще служат цял живот. Знанието и науката са едни от най-важните идеи, към които човечеството постоянно се стреми.

Мъдрият винаги и навсякъде е на почит и уважение, в 13-та мъдрост от читанката четем: „Уважавайте този, който има повече знания и всеки, който не иска да учи, не го смятайте за човек”⁴⁴.

Знанията променят хората към по-добро и винаги помагат да се разшири мирогледът, чрез него се усъвършенства човешката психика. Знаещият облагородява хората около себе си и никога не е сам. Книгата е негов другар. В 15-та мъдрост е написано: „Бъдете жадни за наука, не вършете нищо без да знаете и не казвайте нищо без да сте убедени”⁴⁵

Ученолюбивият винаги желае да научи повече, никога не се насища и колкото повече научава, струва му се, че по-малко знае и се стреми да научи още. Мъдрият, разбиращият от работата си лесно постига поставената цел. За учението няма възраст. Умните не се измъчват от противоречията на епохата, а спомагат със знанията си да се разрешават, но всъщност жестокостите и войните не са дело на

⁴² Насихат-и Хокема, с. 3

⁴³ Насихат-и Хокема, с. 3

⁴⁴ Насихат-и Хокема, с. 5

⁴⁵ Насихат-и Хокема, с. 5

мъдри хора, а на подстрекатели. Мъдрите сами решават проблемите си и знаят, че и това ще премине.

Попитали мъдреца Локман⁴⁶: „ ... кой е по-могъщ?, отговорил: Този, който има съвършен ум”.⁴⁷

Всеки човек се ражда с някакви заложби, но съвършен ум се постига чрез постоянно учене, разсъдливост и таланта да отсяваш същественото. Аттар в наставлението „Осъждане на похотливостта”⁴⁸ определя умния и мъдрия като човек, владеещ духа си. Въздържа гнева си, а това води до ненакъняване правата на другите, обмисляне на ситуацияите и избиране на правилното решение. Той е природно надарен и стремежът за развитие винаги го тласка напред. Аттар разяснява качествата на знанието. Според него знанието може да е враг, да изгаря като огън немощния, който няма сили да го използва, но в същото време краси и е огледало на душата, колкото и да е малко, то е безценно. Човешкият род с негова помощ прогресира, а не чрез богатства и имоти. Богатството не прави своя притежател поучен, богатствата не са парите, а знанието. Те могат за ден да изчезнат, а знанието никой не може да ти отнеме. В Голестан мъдрецът наставлява синовете си със същите тези думи и добавя:

„Когато се появи раздор в Шам (Дамаск)
всеки бяга да се скрие,
умните селски синове стават везири на царя
глупавите везирски синове просят по селата”.⁴⁹

В наставлението „Превъзходството на знанието”⁵⁰ се препоръчва да се бяга от невежия, защото той не може да опознае Бога, да вникне в неговото същество, да разбере истините, към които Той призовава. Невежият може само да ти навреди, както се казва в една поговорка „по-добре умен враг, отколкото невеж другар”.

Търсещият знанието е вечно щастлив, защото любовта към познанието облагородява, знаещият не може да върши злини, неговите дела са подредени и осмислени. Шейх Аттар в същото наставление съветва да не учи неща, които ще му

⁴⁶ Локман – учен, според ислямското поверие

⁴⁷ Насихат-и Хокема, с. 7

⁴⁸ Насихат-и Хокема, с. 9

⁴⁹ Голестан – VII глава, 2 притча

⁵⁰ Насихат-и Хокема, с. 13

навредят, ще го доведат до падение и небрежност. Постоянството в науката води до невиджани висоти.

Знанието присъства в много притчи от Голестана на Саади. Всяка роза от тази градина е красива със своята уникалност, разноцветност и безсмъртие. В читанката е включено наставление за Локман, а в Голестан на него е посветена цяла притча. Когато попитали Локман от кого се е научил на добро поведение, той отговорил: „От невъзпитаните!“⁵¹ Т.е. умният може да извлече поука и да се научи на добрини, като не прави това, което не харесва у другия.

Четвъртият халиф Али повелява: „За да се научиш на добро поведение е достатъчно да не вършиш видяното у другите“⁵². Прозорливият може да извлече съвет даже от думи, изречени с насмешка, за подигравка, но на невежия и сто глави от философска книга да прочетеш, ще му се сторят, че са глупости. Подигравателното отношение е присъщо за хора без скруполи, те са готови при всякакви обстоятелства да унижат и омаловажат дейността на другия. Във втората притча от III глава на Голестан е описан случай, при който двама синове на емири, т. е. равностойни в обществото заминават за Египет. Единият забогатява, а другият учи и е обичан от хората. Както в много разкази и поверия, а и в реалния живот богатите се представят като хора, обичащи да се налагат, така и тук богатият се подиграва на бедния мъдец, а той повелява: „Братко, благодари на Създателя, името на който е велико, аз трябва повече да работя, защото открих наследството на пророците – науката, а ти наследството на Фараона и Хаман⁵³ - властта на Египет“. Науката няма цена и печели този, който учи, ала богатите не могат да се примирят с почитта, която се оказва на мъдрите и се опитват с насмешки и подигравки да омаловажават техния труд и познанията им.

Всъщност съществуват два типа учени: теоретици и практики. Макар ученият на теория да знае много, ала не може ли да приложи знанията си на практика или да ги предаде на други, това е равностойно на незнанието. В трета притча на IV-та глава на Голестан са разкрити точно тези две черти на знаещия. Страхът не е присъщ за него, но обхване ли го, губи смелост и се спасява с мълчание.

„Ако мълчиш, никой не те закача,

⁵¹ Голестан – II глава, притча 20

⁵² Нахдж-ол-балага

⁵³ Хаман – приближен на Фараона

но ако кажеш, трябва и да докажеш”⁵⁴

Общуването с невежи кара мъдреца да се чувства като зад решетки, които се отварят от силата на разума. Невежият винаги ще остане зад тях, защото не може да ги почувства. Саади в два превъзходни бейта обяснява:

„Тази поговорка я написах
за да знаете факта, че
знаещият мрази невежия, а
невежият сто пъти повече се страхува от него”⁵⁵

Човек, който не учи и не е поощряван от малък в любов към знанието, неминуемо ще тъне в невежество, докато сам не осъзнае тази истина.

„Попитали Локман: - коя болест не може да се излекува от лекари?
Отговорил: - Глупостта”⁵⁶

Едни се спасяват от глупостта с мълчание, а други в мълчанието откриват истината. Мъдрецът разсъждава върху словата си преди да се изкаже, предвижда резултата от тях. Речта му е изпълнена с поуки за слушателите, а празните приказки са като балон, готов да се спука. Но Аттар наставлява:

„Братко, ако търсиш истината
не отваряй устни, освен по заповед на Бог.
Ако знаеш за безсмъртния,
постави на устните си печата на мълчанието.
Който много говори,
сърцето в гърдите е болно.
Изкуство на умните е мълчанието,
а на невежия – забравата.
Мълчанието е по-нужно от лъжата и хулите.
Глупакът е склонен да бърбри,
сърцето от бърборене умира в тялото,
макар да приказваше за Рая”⁵⁷

⁵⁴ Свободен бейт от Голестан

⁵⁵ Голестан , V глава, притча 12

⁵⁶ Насихат-и Хокема, с. 7

⁵⁷ Насихат-и Хокема, с. 9 (Правила на мълчанието)

Мълчанието е ценно само по себе си - чрез него мъдрецът разсъждава, а е ценно и за невежия, защото в мълчанието не може да се определи неговото знание. По-добре е да замълчиш, вместо да хулиш, защото „раната от стрела - е върху тялото, а раната от дума – върху душата”⁵⁸.

„Четири неща не могат да се върнат назад: казаната дума, случилото се, хвърлената стрела и изминалият живот”.⁵⁹ Каква мъдрост се крие зад тези наставления! Мъдрост, премисляна през вековете и написана за хората, особено за младите, нуждаещи се от напътствия в живота. Един мъдрец казва: „Никой не признава своето невежество, освен онзи, който прекъсва говорещия преди да е свършил”⁶⁰. Изслушването на събеседника е израз на уважение към него, признак за добро възпитание и поведение. Всеки човек заслужава внимание от страна на събеседника, а задължение на учениците е да слушат преподавателите си и още в час да запомнят уроците.

Освен тези свои черти, невежият вреди и на тялото си. С необмислените действия, които върши, може да го застигне нещастие и животът му да се преобърне, както Саади описва случая с мъж, когото го заболяло око и отишъл при ветеринаря. Ветеринарят сложил в окото му от лекарството за животни, мъжът ослепял, оплакал се на съдията, а мъдрият съдия отсъдил: „Той не е виновен, ако този не е бил магаре, не би отишъл при ветеринаря”.⁶¹

Тялото страда от безрасъдството на невежия си господар.

И да се знае: „Всеки, който спори с по-мъдри, за да се докаже, да знае, че е невежа.”

Щом е по-голям

По-добре знай, не възразявай!⁶²

Поощряването към знания е приоритетно в Османската империя. Преподавателите, внушавайки на учениците добрите страни на учението и превъзходствата на мъдрите над невежите, засилват желанието към знания. Вярата и познанието тласкат децата към морето на знанието, възпитават и пораждат любопитство към различни области на науката. От незапомнени времена съществува вярването, че знанието е сила. Това е и една от причините за вечния стремеж към

⁵⁸ Насихат-и Хокема, с. 7 (Други наставления)

⁵⁹ Насихат-и Хокема, с. 7 (Други наставления)

⁶⁰ Голестан , IV глава, притча 7

⁶¹ Голестан , VII глава, притча 14

⁶² Голестан , VIII глава, (поговорка)

него; да се придобие, да се съхрани и предаде. Моралното усъвършенстване на духа чрез обучението е причина не само за физическото съществуване на човека, но характеризира и неговата качествена определеност.

3.3.2. Молитвата

Най-ценното наставление на Аттар, включено в читанката и значимо за османските преподаватели е „Качествата на молитвата”⁶³. Авторът с изящен език, ненатрапчиво изяснява ислямските ценности, начините за молитва и благодарностите, отправящи се към Бога. Съветват се хората да не забравят своя Създател, да са справедливи, истината да е незаменим другар, да не са небрежни, защото Дяволът точно това чака. Бедният няма нищо, освен молитвата, която се произнася от сърце и богатият също се моли, но у него я няма тази нужда, а може би се моли само за показ.

Всяка част от човешкото тяло по свой собствен начин се моли пред безгрешния си Създател. Ръцете са помощници на нуждаещия се, очите се молят със сълзи, ушите, слушайки божите слова, а езикът, четейки Свещената книга:

„Всеки, който няма това, е от разорените.
Благодари винаги на Създателя, о, синко,
за да не премине напразно живота ти цял,
благодари на Бога много,
за да си сред праведниците
устните на безсмъртните се молят за Твореца,
за това, работата на Чистите бе същата.”⁶⁴

Аттар призовава към постоянни молитви. В началото на „Наставленията на един шейх” е поместена истинска молитва.

„О, Великодушни, прости мисълта,
че тялото ми ще е пленено от страстта,

⁶³ Насихат-и Хокема, с. 10

⁶⁴ Насихат-и Хокема, с. 10

че освен теб някой ще ни зове.

Ти си висшият, опрощаващ грешките на бедните.

Опази ни от пътя на греха.

Премахни грешките и ни насочи към милостта.”⁶⁵

Всеки истински вярващ мисли постоянно за Твореца, не Го забравя в щастливи и трудни мигове, винаги Го споменава както лудия в притча 25 от II глава на Голестан, който изморен от пътуването в пустинята не ляга да си почине и убеждава спътниците си в своята правота:

„Чух славеите, че стенеха в клоните на дърветата, яребиците в планината, жабите във водата и животните в полето. Помислих, че няма да е справедливо всички да прославят Бога, а аз да спя.”

Това е пример за лудия, който даже в лудостта не забравя Бога, прославя Го с цялата си душа. Във всички притчи от Голестан има пасажи, споменаващи Всевишния, Неговата справедливост и недостижимост. Идеята за Бог трябва постоянно да присъства в учебниците, тъй като децата, уповавайки се на Него, ще напреднат по-бързо и ще се уверят в собствените си сили и способности. От невярващия, обаче, може да се очаква всичко и в мъдростите е казано „и се страхувайте от всеки, който не се бои от Бог”⁶⁶.

Покорността и смиреността пред Създателя са качества, достойни за уважение. Скъмността краси човека, увеличава почитта на хората и му отрежда място в Рая.

„Скъмността е източник на приятелство,

че възвишена бе нейната основа,

скъмността е ключът на Рая,

украза за величие и блясък.

Скъмността, на когото е навик

наслаждава се на блясъка и светлината,

скъмността величае мъжа.”⁶⁷

Покорният изпълнява божиите повели, религиозните обреди и молитви. Той е праведен, мъдър, благороден, пестелив. Всички тези качества са застъпени в

⁶⁵ Насихат-и Хокема, с. 12

⁶⁶ Насихат-и Хокема, с. 4 (седма мъдрост)

⁶⁷ Насихат-и Хокема, с. 13

наставленията от Читанката. Също така достойнството е една от ценностите, които много хора тачат и не заменят даже за охолство и сладък живот. Да ядеш хляба, изкаран с пот на чело, е по-достойно, отколкото да чакаш на готово. Чуждото никак не е сладко. Постигнатото със собствени усилия, направеното със собствените ръце е по-ценно.

„Всеки, който яде хляба на труда си,
няма да е длъжен да благодари на Таи.”⁶⁸

Саади описва скромния дервиш и като човек, който не забравя нанесената обида и точно в определен момент отвръща със същото. Но тази идея не е много застъпена в неговите притчи, може би, защото отмъщението не е богоугодно дело.

3.3.3. Етика и морал

Благородството и великодушието са от особена значимост за мюсюлманина. И в персийската литература основен персонаж е благородният човек с морал. С благородство и великодушие вярващият може да достигне Рая, обещан в Свещената книга, защото създателят на световите обича добродетелните и ги взема под своя опека и отваря за тях неподозирани хоризонти. В наставлението „Похвала на великодушието”⁶⁹ се описват качествата на добрия човек:

„Отворилият сърцето си за всички
става велик в света благороден
и великодушния съвет не е решение,
но по-благородно от това няма.
Великодушието носи известност на този свят
великодушието ощастливява с дарове,
великодушието бе източник за радост,
великодушието бе плод на живота.
Съживи сърцето на учения с благородство,
преизпълни света с прошка.

⁶⁸ Голестан , III глава, притча 14

⁶⁹ Насихат-и Хокема, с. 12

Винаги бъди праволинеен в добрината,
че Създателят е с благородна душа!”

Щастливият човек е открит, с чиста съвест и справедлив към хората и близките си. Прощава грешките и обидите и поведението му поражда възхищение. Постъпката на беден, но благороден селянин от IV-та притча, 2-ра глава на Голестан учудва читателя. В тази притча се разказва за крадец, който влиза в дома на благочестив, но беден мюсюлманин, нищо не открива и се натъжава. Собственикът разбира това и на пътя му хвърля килима, върху който бил задрямал, за да не си тръгне без нищо.

Дали е възможно това да се случи? Нереално е да дадеш последната си черга на крадец, но авторът прокарва тезата, че тръгналият по пътя на Бога е благороден, изтрива тъгата и разочарованието даже от лицето на врага си. Той е честен в думите и делата си, не се огъва пред трудностите, търпи, не отвръща на злото със зло. Всеки читател, бил той млад или стар, би си задал въпроса: Кога на самия него ще му се удаде възможността да достигне до това равнище на съзнанието, да прости на враговете си.

Благородството не позволява на пътника да изостави своите спътници на пътя, както е в притча 11 от II-ра глава на Голестан. Изморен пътник от кервана моли водача да го остави да се наспи, защото няма сили да продължи, но добрият камилар му напомня, че ако върви, ще се спаси, а изостане ли го очакват неприятности и даже е възможно да се прости с живота. Великодушието е характерно за отзивчиви и милостиви хора, готови на всякакви изпитания в името на доброто и с тези си действия те печелят вечност и слава.

„Не остана Хатем Таи⁷⁰ за вечни времена,
остана голямото му име, известно с добрина,
Дай зекат⁷¹ от многото, че градинарят реже клоните излишни,
повече лозето ражда.”⁷²

Никой не е вечен на този свят, остава само доброто име, спечелено с делата, щедростта и благородството. Благородник, изпаднал в трудна ситуация, решава

⁷⁰ Хатем Таи – произлиза от род, тънещ в невежество, но е известен с геройствата и смелостта си

⁷¹ Зекат – данък

⁷² Голестан , II глава, притча 47

възникналия проблем без да нарани нито едната, нито другата страна, както го прави мъдрият пазител на джамия.⁷³

Млад мъж с много грозен глас призовава за молитва, а слушателите се отвращават. Благородникът разрешава проблема като му дава пет динара и го отправя, но не след дълго същият се връща и го обвинява в несправедливост, защото на друго място биха му дали повече. Това се случва, тъй като не всеки разбира от добри обноски и знае своите недостатъци. Добрините, извършени през живота рано или късно се възвръщат, а злините се наказват. Всевишният повелява:

„Който върши праведни дела е за самия него,
а който стори зло, то е в негов ущърб.“⁷⁴

Върху тази коранична мисъл Саади гради своята 35 притча от I-ва глава на Голестан, където съветва да не се обижда, защото всеки получава възмездие за делата си.

„Доколкото можеш не раздирай ничие сърце,
колкото и тръни да има по тоя път,
улесни делата на тъжния дервиш,
че и твоите дела да вървят“

По този начин постъпва везирът на цар, заловил банда крадци, между които и младо момче. Той от благородство и съжаление иска прошка за момчето и въпреки увещанията на царя, че злото трябва да се изкорени, ако ли не ще покълне отново, везирът не се отказва и взема момчето под своя закрила. Възпитават го най-добрите учители, пораста и привидно е много добър, но при първа възможност убива везира и двамата му сина и бяга при мошениците, в случая царят е прав, а и не може да е иначе, защото няма право да греши.

„Накрая синът на вълка става вълк,
макар да расте сред хора!“⁷⁵

Понякога добрите намерения не водят до желанния резултат, така че
„В солена почва зюмбюл не пониква

⁷³ Голестан , IV глава, притча 13

⁷⁴ К (41: 46)

⁷⁵ Голестан , I глава, притча 4

в нея семе, усилия не хвърляй.

Така и да правиш добро на злите,
че зло постига добрите мъже.”⁷⁶

Колко полезни съвети дава поетът, вкусил доброто и изпитал злото. Милосърдието към лошите понякога обижда приятелите, а може и да навредиш на себе си, както бе споменато по-горе.

„Ако се сдружиш с мерзкия и го ласкаеш,
ще навреди на властта ти и съучастник ще му бъдеш!”⁷⁷

Крайностите винаги са опасни, затова трябва да се намери златната среда (така както и Ислямът се стреми да го постигне) и във взаимоотношенията, и във великодушието и добрите качества от една страна, а от друга страна умереността в ярост, страх и ненавист също е полезна:

„Извънредната ярост носи страх,
ненавременната милост отнася ужас.
Не бъди толкова твърд, че да ти се наситят.
Не толкова мек, че да станат по-юнаци от теб.”

„Твърдостта и мекотата са добре заедно
като лечител-хирург и за оздравяване лекарство
мъдрият не проявява твърдост
нито мълчи, с което да намали репутацията си,
нито преувеличава себе си,
нито извъднъж се унижава.”⁷⁸

Учениците, изучаващи тези учебници, навлизат дълбоко в моралните устои на вярата чрез наставленията и примерите от живота. Доброто поведение отразява отношението между хората, уважението, признаване правата на родителите, изпълняване на обещанията, което е разяснено и в 12 мъдрост: „Считайте гостите за скъпи, не бъдете алчни, опазете правата на родителите, не вземайте от близките си,

⁷⁶ Голестан , I глава, притча 4 Ἰσλαμῶν, I ἄρθρον, ἰδέτε-α 4

⁷⁷ Голестан , VIII глава, (поговорка)

⁷⁸ Голестан , VIII глава, (поговорка)

склучвайте договори и ги изпълнявайте. Не ходете на гости без покана. Ако можете да помогнете на нуждаещ се, помогнете.”⁷⁹

Друг рядък пример за добро поведение е изложен в притча 28 от II-ра глава на Голестан. Етикетът изисква разрешение или покана за посещение в нечий дом, за да не се окаже посетителят нежелан или дошъл в неподходящ момент. Абу Хорейра е един от приближените на Пророка Мохаммад (мир Нему) и много хадиси са запазени с негова помощ. Всеки ден посещавал Пророка, който му рекъл:

„Не идвай всеки ден, за да не се увеличи обичта.

Не е недостойно да посетиш някого,

но не дотолкова да рекат: стига.

Ако се укориш сам,

Друг няма да те укорява.”⁸⁰

Наистина това наставление е ценно за мюсюлманите, то помага да се изградят полезни навици у подрастващите. Въпрос на възпитание е и ненамесата в отношенията, разговорите или спора между двама души. Всеки, решил да разреши проблемите на други, трябва да е наясно с резултата от своето деяние.

„Ако съберат розата и лалето,

Ти сред тях ще си като сух трън,

като разностранен вятър, като студ непоносим,

паднал като сняг и замръзнал като лед.”⁸¹

На много места в Голестан се набляга върху доброто отношение към враговете, защото е възможно примирие, а тогава чувството за срам ще обхване изреклия проклетия и обиди.

„Говори така сред враговете си,

че ако станете приятели, да не се засрамиш

.....

Разпалването на огън между двама

⁷⁹ Насихат-и Хокема, с. 5

⁸⁰ Голестан , VIII глава, (поговорки)

⁸¹ Голестан , V глава, притча 12

не е разум, а изгаряне на себе си сред тях.”⁸²

От голямо значение за човешките взаимоотношения е ненамесата в чужди дела, така и подстрекателството е едно от лицата на подлостта. Разумният човек пази споделената с него тайна, а личната тайна е свещена, тя не бива да се споделя. Съветите на Саади обхващат всички области от човешките взаимоотношения. От произведенията му може да се научи къде, какво и как да говориш.

„Говори тихо с приятелите,
да не би кръвожадният враг да чуе.
Разумен бъди в приказките до стената,
че нечие ухо може да стои зад нея.”⁸³

Бейт с подобно значение се среща и в „Бустана” на Саади:

„Не хули до стената някого,
може зад нея някой да е прилепил ухо.”

Подобни пословици се срещат и в произведенията на автори преди Саади. Един от тях е Фердоуси, който пише:

„че стената за тези думи има ухо”

Днес също има широко разпространена поговорка на тази тема, която гласи: „Стената има мишка, а мишката уши.” Добре е да разчиташ на думата на приятелите си, но много по-добре е да разрешаваш проблемите, с които се сблъскваш и най-сигурно е да не споделяш своите идеи с други.

Нравствените ценности се интерпретират като специфично разпространение на смисли, чрез които се разкрива конфликтът и се очертава възможността за решаване на сблъсъка между доброто и злото. Те се явяват като особен ориентир на човешкото поведение и на неговата мотивация. Мъдрецът навсякъде в тези книги е нравствен образец за подвиг и свобода, за мислещо поведение и човешко съвършенство, основани на петте стълба на Исляма. Всеки човешки акт е подвластен на вярата, ето защо е необходимо следването на тези практически повели: пост,

⁸² Голестан , VIII глава

⁸³ Голестан , VIII глава (поговорки)

милостиня, молитва, хадж, вяра в единобожието. Като практическо учение Ислямът обхваща всички дела на хората. Много голямо значение имат моралните категории и принципи. Източникът на оценка на човешките дела се корени пряко в делата и примерите на Пророка. Уникалността на моралния кодекс на Корана е в заложената толерантност по отношение на излизащото извън наложените рамки: „не съдете за неразбираемото”.

А. Човешките пороци

На човешките пороци също е отредено място в двата учебника. Разкритикувани са подлостта, низостта, кражбата, лъжата, насилието, скъперничеството и др.

Подлостта не е присъща на умните, само невежите биха могли да станат такива, защото разбирането им за резултата от постъпките е ограничено и краят на подлеца винаги е в затвора, което е описано в наставлението „Упрекване на низостта”⁸⁴.

Най-лошото е подлостта по собствена воля, но всеки рано или късно осъзнава деянията си. Покаяният се може да поиска прошка от потърпевшите, също и от Бога. За покаянието трябва да мисли и получилият голямо наследство, но не винаги го прави на време. Саади в една от своите притчи разказва за човек, забогатял от наследство, който живее в охолство, разврат и всякакви друге грехове. Той не приема съвета на мъдреца, който го моли да се откаже и да се покае, че разточителството без печалба води до немотия.

„Щом нямаш приходи харчи бавно,
че ще рекат моряците:
ако не вали дъжд в планината
Даджле⁸⁵ за година ще пресъхне.”⁸⁶

Не след дълго същият младеж се превръща в просяк със скъсани одежди, без приятели и познати, че авторът възкликва:

„Чашата на презрения в края на пианството

⁸⁴ Насихат-и Хокема, с. 13

⁸⁵ Даджле – река

⁸⁶ Голестан , VII глава, притча 5

не мисли за деня на бедността.

Дървото през пролетта се раззеленява,
зимата е принудено да остане без листа.”⁸⁷

Кражбата се заклеява от всички религии. Крадците са грешници, на които се отрязва едната ръка, според законите на Исляма. Всеки последовател на тази религия трудно би се решил да открадне, както в една българска поговорка се казва: „Страх лозе пази.” Но има много смелчаци, които дръзват да сторят това. Саади описва много прояви на групи от крадци по пътищата, градовете и селата. В притча 10 от IV-ма глава⁸⁸ разказва за поет, който посред зима отива при емира на крадците и ги възхвалява, но свикнали да обират всеки срещнат, крадците смъкват дрехите му и го гонят навън. Но главатарят, след като чува думите му, се смилява над него и го възнаграждава. Тук виждаме пример за милостта, която се крие и в най-закоравелия престъпник. Чрез думите може да се извикат чувства, дълбоко погребани в душата. Може да се повлияе на всеки, стига да се намерят подходящите слова.

В притчите на Саади има въоръжени групи от крадци, които побеждават даже армията на Султана, ала мъдрите винаги намират решение в подобни ситуации и спомагат за залавянето им, докато са млади.

„Дърво, което сега прокарва корени,
със силата на един мъж може да се изкорени,
ако дълго време се остави така
не може и с небесна сила да се отстрани”⁸⁹

Злото се изкоренява в началото, докато е слабо и не е пуснало пипалата си навсякъде. Кражбата е обществено зло, осъзнато от османските управници, които смятат, че подобно обучение би спомогнало за намаляването му.

Лъжата

Децата винаги са склонни да заобикалят истината, затова много е важно да знаят какво представлява лъжата и до къде води тя. Винаги е по-лесно да се измъкнеш с лъжа от някаква ситуация, но „на лъжата краката са къси” и винаги излиза на яве.

⁸⁷ Голестан , VII глава, притча 5

⁸⁸ Голестан , IV глава, притча 10

⁸⁹ Голестан , I глава, притча 4

„Който изрече лъжа
В душата му пламъче няма да засияе.
Лъжата прави човека непочтен,
лъжата позори го.
Не лъжи, приятелю, пази се,
че лъжецът е низък и непочтен,
мъдрецът се срамува от лъжеца
и никой не го брой за човек.“⁹⁰

В душата на лъжеца няма светлина, на скъперника също, защото съзнанието му е заето само с мисли за богатство, което притъпява нежните чувства в душата.

Наставленията в читанката, отнасящи се до скъперниците, съветват учениците да не стават такива, защото:

„Скъперникът, колкото могъщ с имот да е
от своя труд като бедняка не яде.
Благородните от своя имот се изхранват,
скъперниците за сребро и злато милеят“⁹¹

Скъперничеството е човешки порок, но насието над човека не може да се сравнява с него. **Измъчването** на човек от човека е грях, неприемлив от вярата, защото всяко човешко същество е достойно за уважение.

„Не измъчвай горките бедняци,
на края помисли за живота в гроба,
не пожелавай да измъчват кроткия,
не бъди безразличен към мъките на хората,
не насилвай хората, о, грубиянино,
че божият гняв може да те достигне ненадейно.“⁹²

Бог не харесва угнетителите и може да стовари гнева си с невиджана сила върху насилника. В деня на Страшния съд може да се окаже на мястото на бедняка,

⁹⁰ Насихат-и Хокема, с. 15

⁹¹ Насихат-и Хокема, с. 12

⁹² Насихат-и Хокема, с. 14

т.е да бъде наказан. Саади описва как богатите измъчват своите роби и при един подобен случай мъдрец съветва богатия господар с думите:

„Не се ядосвай много на роба,
не го мъчи и не го обиждай.
Ти го купи за десет драхми,
но не със сила си го създал.
До кога този яд, горделивост и власт?
Има по-голям господар от теб.
Владетелю на Арслан и Агуш⁹³
не забравяй своя повелител”⁹⁴

Пророкът Мохаммад /мир Нему/ също не одобрява насилието и в своите хадиси повелява: „Най-голямата болка през Съдния ден е да заведат чистия роб в Рая, а развратния господар в Ада”. Но освен наказанието в Отвъдния свят има и наказание на земята. Насилникът, издигнал се до някакъв пост, възможно е да бъде свален и да дойде времето за отмъщение на угнетените. Авторът на Голестан в притча 21 от I-ва глава разказва как дервиш, получил незаслужен удар с камък от един потисник, си отмъщава, когато потисникът бива хвърлен в кладенец от царя. Но средството на отмъщението е същият този камък, който го носил в джоба си с години, а гнева и обидата е таял в душата си. Злосторникът получава и друг вид наказание, макар да е случайно, то е заслужено според притча 35 от I-ва глава на Голестан, когато при потъване на лодка спасяват добрия от двамата братя, а докато стигнат до другия, той се удавя. Всяко добро се награждава и всяко зло получава своето възмездие.

Б. Приятелството и прошката

⁹³ Арслан – лъв, Агуш - роби

⁹⁴ Голестан , VII глава, притча 16

Идеята за приятелството и прошката е застъпена в притча 1 от VI-та глава на Голестан. Истинският приятел никога не предава, но ако се случи да се появят разногласия, причинителят трябва да признае грешката си и да поиска прошка. Той винаги може да прости, ако види в очите на другия искрено съжаление за стореното.

„Нима нямаше между ни приятелски сговор
измъчи ме и ме предаде
от всички на света обикнах теб
не знаех, че скоро ще се върнеш.
Все още ако желаш мир, ела пак
и бъди по-предан от преди”⁹⁵

Приятелят освен всичко е човек, на когото можеш да повериш имуществото си, защото ще го пази по-добре от самия теб и никога няма да се намесва в отношенията между съпруг и съпруга, и няма да се прави на господар в чужда къща.⁹⁶ Двуличникът се подмазва и се разтапя от умиление пред теб, а зад гърба ти търси недостатъци. Не напразно в притча 2 от II-ра глава на Голестан Саади пише:

„Пред теб е смирен като овчица,
а зад теб е като разярен вълк.”

Авторът съветва своите читатели да внимават при избора на приятел, тъй като всеки, който носи и ти разказва недостатъците на другите, без съмнение и твоите недостатъци ще разказва на трети. Така че децата достигнали до това ниво на обучение, с примерите от Голестана, с тяхното повтаряне и наизустяване, биха намерили правилния начин за избиране на приятел. Приятелят се проявява в най-трудните моменти, помага в делник и в празник и не изоставя другия след като се издигне.

„Не изоставяйте самоотвержените си приятели, спомняйте си за тях, когато сте на власт и в благоденствие, за да може в затруднение и беда да се храните на масата им. Уважавайте врага и ако той ви стане приятел – помислете си.”⁹⁷

⁹⁵ Голестан , VI глава, притча 1

⁹⁶ Насихат-и Хокема, с. 6 (20 мъдрост)

⁹⁷ Насихат-и Хокема, с. 6 (21 мъдрост)

В. Храната, трудът, властта

- Храната

„Стомах чист от харам”⁹⁸ е важен постулат в Исляма. Харам е всичко, забранено от религията за ядене като свинско месо, мърша, алкохол. Истинският мясоялманин спазва тези божи заповеди, защото те са в негова полза. Храненето е важен фактор за човешкото здраве. В притчите, избрани от Голестан с цел възпитание на полезни умения и мисли у младите хора, е засегнат и проблемът за преяждането. Преялът в произведенията на Саади не може да вникне в същността на повелите, макар и за една нощ да изчете целия Коран, по-добре би било с по-малко храна в стомаха да си легне спокоен, а не да будува. Мъдрецът обяснява това деяние с думите:

„Дръж корема си празен,
за да видиш светлината на познанието в него.
Празен от знание си, защото
си пълен до носа с храна.”⁹⁹

Тези два бейта ни напомнят за един хадис от пророка Мохаммад: „Всеки път, когато човек яде малко, той се изпълва със светлина”. Съществува и предание гласящо: „Стани от масата преди да си се наситил, за да усетиш вкуса на храната.” Въпросът за навременното и нормално хранене е стоял на дневен ред още от древността. В същото време изучаването на тези притчи и наставления от учениците, несъмнено, е полезно за самите тях.

- Трудът

В наставленията за работата се поощряват хората към труд и се възпитават в любов към дейностите, които вършат, в стремеж към развитие. Специалистите в различни области са тачени и търсени, за да предадат опита си на подрастващите. Мъдростта „Не омаловажавайте съвета на мъдреците, не бързайте в работата, не я изоставяйте и я предоставяйте на специалисти. Бъдете бдителни към нещата, които

⁹⁸ Насихат-и Хокема, с. 10 (За чистите дела)

⁹⁹ Голестан , II глава, притча 21

биха причинили нещастия, огледайте ги отвсякъде, не учете специалиста и уважавайте думата на опитните.”¹⁰⁰ - е полезният съвет към работещите в различни области и нещото, което добрите специалисти, трябва да знаят.

Всеки е надарен с различни способности и опозналият себе си и своя талант постига големи успехи: „Работете според възможностите си и не изоставяйте ненаправеното.”¹⁰¹ Постоянството е важен фактор, който води до усъвършенстване. Един прекрасен съвет, съответстващ на поговорката: „Не оставяй днешната работа за утре” е 17 мъдрост:

„Не отлагайте работата, която трябва да свършите през зимата за лятото, не оставяйте днешната работа за утре, не пийте лекарства, когато сте здрав. Докато не се произнесе искусен лекар, не вярвайте на тоя или оня, вършете делата разумно и съвестно.”¹⁰²

Коментарът на толкова подробни и ясни мъдрости е просто излишен, защото всичко е изразено точно и разбираемо за всички.

Младите, силни и здрави хора трябва да работят, за да осигурят не само себе си, но и семействата си, и да не се забравя старостта:

„Мислете за старини още в младини, подготвяйте се за нея, когато сте млади!”¹⁰³

Желанието за бърза работа също не е убягнало от вниманието на съставителя на учебниците. На въпроса: „Коя сладост на края е горчивина? Локман отговаря: - Бързането.”¹⁰⁴

Определянето на срокове за работа и плануването са важна част от нея, но не бива да се бърза, защото възможността да стане обратното е много по-вероятна с проблемите, които биха възникнали впоследствие.

„Работата се върши с търпение, а от бързината се пати.

Видях с очи в пустинята,

че бавният надви бързащите.

Конят-вихрогон се измори от галоп,

а камилярят все така си подкарваше!”¹⁰⁵

¹⁰⁰ Насихат-и Хокема, с. 3 (2 мъдрост)

¹⁰¹ Насихат-и Хокема, с. 3 (5 мъдрост)

¹⁰² Насихат-и Хокема, с. 6

¹⁰³ Насихат-и Хокема, с. 6 (16 мъдрост)

¹⁰⁴ Насихат-и Хокема, с. 7

¹⁰⁵ Голестан, VIII (поговорки)

Бързата работа, срам за майстора. Бързай бавно, за да стигнеш до целта си. Тези поговорки могат да се сравнят с баснята на Лафонтен за заека и костенурката.

- Властта

Идеята за *внушаване подчинение на управляващите* е един от важните казуси на османските владетели. И в двата учебника царете и султаните заемат основно място, защото учениците трябва да знаят, че царете са праведни и справедливи. Те са достойни за уважение, винаги добри и отсъждат правилно.

Главната фигура в началото на читанката е Ануширван, най-мъдрият ирански владетел, справедливостта на когото е пословична, разпространила се от уста на уста сред учени и обикновени хора.

Ануширван е сасанидски цар, който властва в периода 531 – 579 г. и истинското му име е Хосроу I. Възкачва се на престола, когато царството е пред разруха и провежда известни реформи в системата на управление на страната. Той въвежда промени в заплащането на възнагражденията на войската за борбата им против византийците. Също така променя начина на събиране на данъците и назначава чиновници за изслушване оплакванията на хората. Тези действия спомагат относителното възцаряване на сигурност и спокойствие в страната по време на неговото управление.¹⁰⁶ 529г. император Юстинян закрива школата в Атина и седем от последните философи неоплатоници намират убежище в Иран. Освен преводи на логиката те проявяват интерес към сборниците с афоризми и смесват гръцките мислители с фигури на източни монаси. Това позволява на иранския владетел Ануширван да основе в Гонде – Шапур школа, която става основно средище на мъдростта.

Мъдростите, които се съчиняват по негова заповед, са първите писани закони, които се представят на народа, за да ги спазват и се обръщат към тях при разрешаване на някакъв проблем. С тях се внушава почит и уважение към шаха и законите. Златното ковчеже, в което се слагат, налага мисълта за тяхната ценност и шахското величие.

Още в първото наставление на Аттар¹⁰⁷ се възхваляват шаховете, които са безгрешни, грешници са обикновените хора и прошката е присъща на господарите. Те са добри, а народът живял години наред в грях, разврат и борби накрая съжалява,

¹⁰⁶ (تاریخ ایران 1 (از آغاز تا صفویہ)¹⁰⁶ стр. 74

¹⁰⁷ Насихат-и Хокема, с. 8

тъй като е служил на Дявола. Безгранична е прошката на шаха към бедния грешник и въпреки греховете му, великият господар се застъпва за него.

„Царю, прости нашите грехове,
ние сме грешници, а ти си всеопрощаващ.
Ти вършиш добрини, а ние злини,
несметни грехове сме сторили.”¹⁰⁸

Бедният се нуждае от съвет и напътствие, защото се смята, че той е уязвим и не може сам да определи пътя си. Поданикът не изпитва злоба към управниците си, тъй като те мислят за него. В 11 мъдрост се повелява: „Страхувайте се от високомерни хора, не бъдете злобни към управниците и не обиждайте никого, нито мъж, нито жена.”¹⁰⁹ Името на владетеля се споменава вечно, остава в историята, слави се с добрините, сторени приживе.

„Не остана Хатем Таи за вечни времена,
остана голямото му име, известно с добрини.”¹¹⁰

Царете имат таланта да отличават достойния от лентяите, възнаграждават добрата постъпка, както добрият господар Хатем Таи, в бедняка, събиращ тръни, вижда човек, по-достоеен от себе си, защото не чака наготово и възкликва:

„Аз го видях по-висш от мен.”¹¹¹

Царете са готови да посетят дома на някой бедняк, но понякога везирите и приближените го възпират с мисълта, че би било унижение за царския сан. Въпреки думите им, добрият цар, с цялото си достолепие поднася уваженията си на селяните в „Градината на розите”¹¹².

Царете, освен че са справедливи, те са и предвидливи, знаят, че ако коренът на злото напълно не се изкорени, царството няма да се отърве от него. Мъдрите слова на царя в притча 4, глава I са похвални. Увещанията му са реални и резултатът в края на притчата доказва правотата му. Добрият везир се застъпва за невинното

¹⁰⁸ Насихат-и Хокема, с. 8

¹⁰⁹ Насихат-и Хокема, с. 5

¹¹⁰ Голестан , II глава, притча 47

¹¹¹ Голестан , III глава, притча 14

¹¹² Голестан , III глава, притча 20

дете на крадците и въпреки предвижданията за края, царят дава възможност на везира да превъзпита момчето. Какви изящни бисери са словата му:

„И от облака да вали жива вода,
никога няма да вкусите плод от клоните на върба.
Не живеј с подлите,
че от тръстиката не се яде захар.”¹¹³

По-достойно е да се премахне развратеното поколение, „мъдрите, убивайки отровната змия, не отглеждат малките ѝ”¹¹⁴. Впоследствие възпитаникът на везира, който е син на крадец, убива своя покровител и синовете му и за трагичната развръзка справедливият цар тежко въздъхва:

„Кой гради сабята на доброто от лош метал?
Мъдрецо, никой не се възпитава от невъзпитан.
Дъждът, който по нежната си природа не се различава,
но в градината отглежда лале, а в пустинята тръни.”¹¹⁵

Царете са хората, които разбират мъките и страданията на своите поданици и се грижат за тях. Те познават добрите и злите и раздават правосъдие. С тези мисли на учениците се внушава подчинение на управниците, защото те винаги са прави. На Османската империя е било нужно подчинение, за да упражнява властта си продължително време без бунт и размирици.

Г. Есхатология

Всички хора, дори и царят и богатите през живота си трябва да мислят за Отвѣдния свят и да се подготвят за него. Вярващият живее с мисълта, че ако на този свят стори добрини, след смъртта го чака по-добро. Животът за праведния е като един ден. „Смятай живота си за един ден, света го имай за поле на Другия свят.

¹¹³ Голестан , I глава, притча 4

¹¹⁴ Голестан , I глава, притча 4

¹¹⁵ Голестан , I глава, притча 4

Съдбата е даденост, спечели си добро име, не се радвай на мъките на никого и съчувствай на изпадналия в беда.”¹¹⁶ Постоянната мисъл за отвъдното възпитава у човека сдържаност, предпазливост, отдръпване от лоши навици и приятели, той не изпада в конфузни ситуации.

„Обичайте Оня свят повече от Тоя”¹¹⁷, може би там е вечното и непреходното. По думите на мъдреца Локман „по-великодушен е този, който избира благоденствието на Оня свят пред благоденствието на Този”¹¹⁸, че пътят към вечен живот преминава през земята. Поетът Аттар в наставлението „За преходността на света” описва трудните дни и подкрепата на приятелите, които не трябва да се забравят в миговете на щастие, че те са само за Този преходен свят, защото тук всичко преминава като поток и всеки сам се изправя пред изпитанията на Другия свят, за който само сме чели и слушали. В края на читанката е поместено наставлението „За разясняване на неустойчивостта на света”, където се напомня, че вечни хора на земята няма, всеки идва на този свят и си отива, но за там са важни делата му.

„Много велики царе,
много пехливани-завоеватели,
много борци, побеждаващи армии,
много юнаци, размахващи саби,
много лунолики с тела на шемшад¹¹⁹,
много красавици със слънчеви бузи,
много известни и много задоволени,
много глави и тела и много насилници,
които подплатиха ризата на живота,
положиха глави в прегръдката на пръстта.
На много имената се забравиха
и никога никой не спомена за тях.
Не оставяй душата си в този свеж дворец,
че от небето му ваят беди.
Синко, преходен е този свят,

¹¹⁶ Насихат-и Хокема, с. 3 (3 мъдрост)

¹¹⁷ Насихат-и Хокема, с. 5 (16 мъдрост)

¹¹⁸ Насихат-и Хокема, с. 7

¹¹⁹ Шемшад - вид дърво

не прекарвай дните си в нехайство!”¹²⁰

Царе, борци, юнаци, красавици, насилници са преминали през този свят и от повечето нищо не е останало. Да живееш така, че след теб някой да си спомни и да каже: той или тя живя достойно на този свят. Но колкото и да е продължителен животът на земята, човек никога не му се насища и не иска да го напусне, както сто и петдесет годишният старец в притча 1 от VI-та глава на Голестан. В предсмъртна агония старецът изрича:

„Рекох Ти, още няколко пъти да вдишам,
жалко, че пътят на дъха се затвори,
жалко, че на шарената софра на живота
миг прекарах и казаха: Стига!”

Старецът, живял толкова дълго, все още съжалява за живота, който му се струва миг, прекаран на красиво място, прекрасен сън, но всичко си има край, знае че трябва да напусне тоя Рай и е ясно:

„Когато здравето е повредено,
нито величието ще помогне, нито лекарство.”

А след смъртта няма никакво значение дали ще те погребат със злато, почести или ще те положат само със саван в пръстта. Саади засяга и този момент от живота, като разказва за син на богаташ, който погребал баща си с почести, позлатил ковчега, гроба отрупал със злато и скъпи килими, а синът на беден дервиш му рекъл: „Докато баща ти помръдне под тези скъпоценни камъни, моят ще е отлетял за Рай.”¹²¹ Така че делата са важни, а не златото и богатството и не е нужно да се отрупва гробът с излишни скъпоценности. На никому не са нужни.

15 мъдрост напомня: „Споменавайте с добро починалите... След смъртта на баща си изпълнете това, което не е успял.”¹²² Както във всички религии, така и в Исляма мъртвите се споменават само с добро.

Класифицирането на наставленията и притчите би могло да се извършва по различен начин. Аттар и Саади в своите произведения започват с идеята за

¹²⁰ Насихат-и Хокема, с. 16

¹²¹ Голестан , VII глава, притча 18

¹²² Насихат-и Хокема, с. 5

превъзходството на царете и продължават с Божиите наставления, но в този труд се използва друга подредба, която е определена в зависимост от значението им за образованието.

Заключение

Образованието е много важен фактор за напредъка на Османската империя. То е средство за вътпяване на доктрините на османската власт. Макар, че в литературата се е наложило мнението, че те правят светско образование, не трябва да мислим, че така нареченото светско образование притежава

характеристиките на днешното образование. Ето защо не бива да се учудваме, че религията и мюсюлманската традиция са широко представени чрез Читанката и Голестана. Немислимо е да се отделят религиозните принципи и навици от народа, нито от образованието. Вярата е дълбоко вкоренена в османското общество. Религиозните ценности са и държавна политика в периода и с оглед на това, че държавата счита за основен проблем на изоставането отдалечаването от положителното в религията.

Новото в обучението по персийски език е, че се взимат методи за излагане на граматиката от Европа, но и се включва чисто теоретичното изучаване на граматиката, което е отглас от мюсюлманската традиция. В тези учебници ние виждаме как се взимат от Европа чисто практически модели, а не мироглед. Мирогледът остава ислямски, който понякога е доста гъвкав и приема новостите, но понякога догматизмът надделява и някои области от образованието остават настрана от вниманието на империята. Персийският език в случая се явява средство не толкова за запознанство с културата на страната, колкото за възпитаване на ценности.

Двамата велики поети на персийската класическа литература Аттар и Саади изключително далновидно описват в своите притчи и наставления човешките качества, като универсално средство за възпитаване в положителни ценности. Ето защо съставителите на учебниците избират точно тези автори и произведения за преподаване, които разкриват добрите страни на учението, показват превъзходството на мъдростта над невежеството и засилват желанието към нови знания.

В учебниците Насихат-е-Хокема (نصیحت حکما) и Избрано от Голестан (منتخبات گلستان) са събрани наставления за всички страни от живота; освен за образованието има съвети за вярата, истината, лъжата, царете, Бога, прошката, похотливостта, красотата, преходността на света, живота и смъртта и други.

Читанката, която изцяло е поучителна, има за цел да възпитава в почит към шаха и законите, към съхранение на древните ценности, опазване на традицията.

Османците първи правят опит да осъвременят ислямските традиции, но инертността на имперските чиновници, липсата на желание за развитие ги

възпира и на практика желанието за промяна остава само сред висшите кръгове и управниците.

Преподаването на персийски език е относително добре систематизирано (разглежданите в този труд учебници), но преминаването от първоначалната степен на обучение към по-горен курс не е синхронизирано. Без допълнително обучение на децата от първата година на рюшдийето те трудно биха могли да се справят добре с материала от втората година, но с голямо желание и усърдие от страна на преподавател и ученик биха постигнали добри резултати.

Грамматиката също така е много добре представена, особено в учебника “Правила на персийския език” /Каваид-и фарси قواعد فارسی/, но практическото прилагане на езика и упражненията са недостатъчни.

Разгледаните учебници “Обучение по персийски език” /Таалим-и фарси تعلیم فارسی/, персийска граматика /Каваид-и фарси قواعد فارسی/, “Наставления на мъдреците” /Насихат-е Хокема نصیحت حکما/ и “Избрано от Голестан” /Монтехабат-е Голестан منتخبات گلستان/ дават ясна картина за преподаването на персийския език в чужбина и неговото влияние в Османското общество.

Персийската мисъл допълва, не противоречи, а доразвива класическия ислям, с общите схващания в областта на философията, морала и есхатологията. Персийският език е възприет в Османската империя като качествен модел на преподаване, който се прилага като метод на обучение в османските училища и този модел работи като стратегия на самата империя.

Темата за методиката на преподаване на персийски език в османските училища не е разработена от български учени и специалисти и затова считам, че това е една крачка в тази насока. Този труд не разкрива изцяло приоритетите на изучаване на персийски език, но се надявам да имам възможност и занапред да работя и да доразвия тази тема, която според мен е значима за начините на преподаване и изучаване на персийски език.

БИБЛИОГРАФИЯ

Български:

1. Веселинов, Димитър, *История на обучението на френски език в България през Възраждането*, С.,
2. Димитров, Сл., П. Патев, *Методика на чуждоезиковото обучение. Френски език*. С.,
3. Добрева, М., „Към историята на мюсюлманските училища в Добруджа (1869-1877г.)” – В: *Доклади от международен симпозиум „Ислямската цивилизация на Балканите”*, С., 2000

4. *История на Османската империя* – ред. Робер Мантран – изд. Рива – София, 1999.
5. Кендерова, Стоянка, *Книги, библиотеки и читателски интереси сред самоковските мюсюлмани (XVIII – първа половина на XIX век)*, София, 2002
6. Михайлов, Николай К., *Морал и ценности*, С., 1994
7. Патев, П., *Методика на френски език*, С., 1974
8. Събев, О., *Османски училища в българските земи XV-XVIII в.* С., 2001
9. Фиш, Радий, *Джеляледин Руми*, С., 1984

Чужди:

1. Брагинский, И. С., *О проблеме периодизации истории персидской и таджикской литератур.*, Москва, 1960
2. *Методика начального обучения иностранным языкам* – под ред. И. В. Карпова, И. В. Рахманова, Москва, 1957
3. *Основные направления в методике преподавания иностранных языков в XIX-XX вв.* – под ред. И. В. Рахманова – Москва, 1972
4. Раушенбах, В. Э., *Краткий обзор основных методов преподавания иностранных языков с I по XX в.*, Москва, 1971
5. Akın, A., “Münif Efendi'nin Ehemiyet-i Terbiye-i Sibyan Adlı Makalesi Hakkında Bir Çalışma”, - In: *Erdem. Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Ankara, 1990
6. Akyüz, Y. „İlk Öğretim Yenileşme Tarihinde Bir Adım”; IV 1847 s. Talimatı, In: *Otam* 1994
7. Başar, E., *Tanzimat Döneminde Çağdaş İlk ve Orta Öğretim Kurumlarının Kuruluşu (1839 - 1876)*
8. Binbaşıoğlu, Cavit, *Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi*, İstanbul, 1995
9. Doğan, R., “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılaşma Açısından Tahlili” – In: *İlahiyat Fakültesi Dergisi – Ankara Üniversitesi*, 1980
10. Ergin, O., *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977
11. Hoca, İ., S. Tekeli, “Batılaşmada Son Dönem” – In: *Erdem*. VII, Ankara, 1989
12. İnan, F. “Bir Alimin Hayat Hikayesi ve Klâsik Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine” – In: *Otam. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*. Ankara, 1989

13. Kaynaradağ, A. “Osmanlılarda Bilim ve Bilimsel Düşünce Neden Gelişmedi?” – In: *Ciepo – Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII Sempozyumu Bildirileri* – 1986
14. Koçer, H. A., *Türkiye’de Modern Eğitim Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul, 1991
15. Memişoğlu, H., „Bulgaristan’da Türk Kültürü.” – In: *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara, 1995
16. *Milli Eğitim Şurasına Tebliğ (5-15 Şubat 1962)*
17. Özdemir, R., *Türk Dünyası Araştırmaları – Ankara’da Eğitim ve Öğretim (1785-1840)*
18. Tekeli, İ., S. İlk. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. 1993
19. Yahya, A, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982’ye)*, Ankara, 1982
20. وزارت آموزش و (□□□□□ □□ □□□□ □□) (1) □□□□□ □□□□□
علوم جمهوری اسلامی ایران، تهران، 1997
21. (□□□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□) (2) □□□□□ □□□□□
وزارت آموزش و علوم جمهوری اسلامی ایران، تهران، 1997
22. سعدی، □□□□□□□□، تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی، تهران، 1995
23. فاضلی، مهבוד، □□□□□□ □□□□□□ □□ □□□□□□ □□ □□□□□□، تهران،
2001
24. مفتاح، ولی، □□□ □ □□□□ □□□□□□ □ □□□□ □□□□□ □□ □□□□□□ □□ □□□□□□
تهران، 1995

Приложения

Откъси от “Наставления на мъдреците”

Първа мъдрост: Опознайте себе си, не изоставяйте учението, не прекарвайте живота си в невежество, науката, колкото и да е далеч, стремете се към нея и не жалете имуществото си в нейно име. Не продавайте Онзи свят заради Този и не казвайте това, което не е за казване, и не търсете онова, което не бива да се търси!

Втора мъдрост: Не омаловажавайте съвета на мъдреците, не бързайте, не изоставяйте работата си и я поверявайте в ръцете на специалисти. Бъдете бдителен към нещата, които биха причинили беди, огледайте делата си отвсякъде, консултирайте се, не учете учения и уважавайте думата на опитните.

Трета мъдрост: Безоибиден и майстор си, бъди честен, смятай удовлетвореността за сила, живота го имай за ден, а Света за поле на Ахрет (Другия свят). Съдбата е даденост, спечели си добро име, не се радвай на мъките на никого и съчувствай на изпадналия в крах.

Четвърта мъдрост: Вземете поука от управниците, изпаднали в беда, смятайте навременното разсипничество за по-добро, отколкото ненавременната печалба. Бъдете сдържан във всичко с хората и навсякаде, където трябва да сте внимателни не се забавяйте. Сдобрете се с приятели и врагове, и правете това, което можете.

Пета мъдрост: Работете според възможностите си, не изоставяйте това, което не сте свършили, не вземайте милостиня от жалките, дружете езика и ръцете си, стойте далеч от неприемливите неща и не общувайте с лоши събеседници.

Шеста мъдрост: Не помагайте на крадци, стойте далеч от лоши съседи. Сам или без приятели не се отправяйте на път, не садете дарветата в чужди места.

Седма мъдрост: Не сейте семе в солена почва, не се смесвайте с простолюдието, от новобогаташи-парвенюта заем не вземайте, не искайте момиче за жена от хора с лош произход, с безполезни хора не се събирайте и се страхувайте от всеки, който не се бои от Бог.

Осма мъдрост: Не желайте своя имот за себе си, не съветвайте глупавия, пияния и лудия, а този, който ще послуша и приеме съвета ви. Пестете съветите си. Не яжте скришом, бъдете милостиви и не гледайте хляба на другия.

Девета мъдрост: Не яжте пред гладния и не съжалявайте за хляба, даден на тях. Тъй като ядете своя хляб, не изричайте хорски приказки. При вземане на решение не слушайте жена и деца. Не водете чужда жена в дома си, не се гордейте с надмощието си на Този свят, бъдете предпазливи от хитростта на жените.

Десета мъдрост: Бъдете по-внимателни към вещите на другите от самите им собственици, не се правете на господар в чужда къща. Не допускайте подлещи в дома си, уважавайте словата на по-възрастните и не ставайте посредник между съпруг и съпруга.

Единадесета мъдрост: Страхувайте се от високомерници, не бъдете злобни към управниците и не обиждайте никого нито жена, нито мъж.

Дванадесета мъдрост: Почитайте гостите, не бъдете алчни, опазете правата на родителите, не взимайте от близките си, сключвайте договори с хората и ги изпълнявайте. Не ходете на гости без покана. Ако можете да помогнете на хуждаещ се, помогнете.

Тринадесета мъдрост: Уважавайте този, който има повече знания и който не иска да учи не го смятайте за човек. Знайте, че здравето на тялото е в опазването на духа. Праведността е в истината, не говорете нежелани слова.

Четиринадесета мъдрост: Не свиквайте с говоренето на лоши неща, не слушайте неподходящи разговори. Не злословете срещу царете, не говорете с този, който не ви слуша и изпълнявайте това, което сте казали.

Петнадесета мъдрост: Стремете се да посетите добрите, общуването с хората го смятайте за разумно. Споменавайте с добро починалите, не съветвайте повторно приятели и врагове. След смъртта на баща си изпълнете това, което не е успял. Бъдете жадни за наука, не вършете нищо без да знаете и не казвайте нищо без да сте сигурни.

Шестнадесета мъдрост: Не гарантирайте за словата на всеки. Слушайте добрите думи на всеки. Не се кълнете в истината и лъжата, обичайте Оня свят повече от Този. Не пожелавайте имота на сираците, оставете мечтите и мислите за старини още от младини. На младини се подготвяйте за старостта.

Седемнадесета мъдрост: Не отлагайте работата, която трябва да се свърши през зимата за лятото, не оставяйте днешната работа за утре. Не пийте лекарства, когато сте здрав. Докато не ви каже опитен лекар, не вярвайте на тоя и на оня. Вършете делата разумно и съвестно.

Осемнадесета мъдрост: Сторете доблестта своя професия и стойте далеч от скъперничеството. Не се сближавайте с лошите, искайте помощ от благородните, не задържайте добронамерения, не притискайте длъжниците, оставете ги. Кажете на приятелите си техните недостатъци.

Деветнадесета мъдрост: Учете децата си на труд и майсторство. Крийте състоянието си от приятели и врагове.

Двадесета мъдрост: Сведете очи пред емирите и говорете според възможностите си.

Двадесет и първа мъдрост: Не изоставяйте самоотвержените си приятели, спомнете си за тях, когато сте на власт и в благоденствие, за да може в затруднение и в беда да се храните от тях. Уважавайте врага и помислете, ако врагът ви стане приятел.

Двадесет и втора мъдрост: Страхувайте се повече, когато сте в сигурност, бъдете търпеливи в беда, когато сте притеснени мислете за изобилието и в изобилието мислете за теснотата. Изпълнявайте обещанията си, не обезнадеждавайте обнадежените. С един мил поглед, хвърлен към вас, не се влюбвайте и не търсете недостатъците на хората.

Двадесет и трета мъдрост: Не товарете своя товар на друг. Отдръпнете се от безполезен приятел. Не бъдете приятел на човек с лоши навици. Истината я смятайте за по-голяма от небето и земята и връщането към Всемилолюбивия и Милосърден Бог, че е най-доброто деяние.

Край на наставленията на Мъдреците.

Няколко думи от изказванията на мъдреца Локман

Попитали мъдреца Локман: - Кой е най-знатният от хората?

отговорил: - Този, който не се измъчва от противоречията на времето

Пак попитали: - Кой е по-великодушният?

отговорил: - този, който избира благоденствието на Отвъдния свят пред благоденствието на Тоя.

Попитали пак: - Кой е по-могъщ?

отговорил: - Този, който има съвършен ум.

Пак попитали: - Кой шербет опиянява вкусилия го?

отговорил: - Завистта.

Попитали го: - Коя сграда никога не се събаря?

отговори: - Справедливостта.

Пак попитали: - Коя горчивина накрая е сладост?

отговорил: - Търпението.

Попитали: - Коя сладост накрая е горчивина?

отговорил: - Бързането.

Попитали: - Коя болест не може да бъде излекувана от лекари?

отговорил: - Глупостта.

Други наставления

Трябва да се общува с добрите, а общуването със злите е по-лошо от остра сабя, приятелите се познават в мъка. По думите на враговете не измъчвай своите приятели. Раната от стрелата е върху тялото, а раната от дума е върху душата. Високомерието носи беди и вреди на собственика си. Не се заклевайте, ако всичко е истина. Всички обичат добрите, обичай пропадналите, че всички протягат ръце към богатите. Труди се на младини, за да си спокоен на старини. Четири неща водят до съвършенството на мъжа: консултирането с приятели, учтивост към враговете, успокояването на обстановката и преглъщането на горчивата дума. С две неща човек достига до други две: с търпението до целта и с доволството до силата. Четири неща водят до други четири: мълчанието носи здраве, добрината – сигурност, щедростта – величие, благодарността – изобилие. Четири неща не могат да се върнат обратно: казаната дума, случилото е, хвърлената стрела и изминалият живот. Не се упреква за

три неща: за въставането по божия заповед, за изпълнението на условията на вярата и за предпазливостта от нараняване на душата.

Избрано от „Книга на наставленията” на шейх Аттар

Нощна молитва

В името на Всемиловичия и Всемиловичен Аллах
Царю, прости нашите грехове
ние сме грешници, ти си всеопрощаващ
Ти вършиш добрини, а ние злини
безмерни са нашите грехове
години наред сме тънели в прегрешения
накрая съжаляваме за стореното
ден и нощ били сме пред лицето ти
постоянно били сме в плен на греха
съблазнени от страстта на дявола
Не ни остави безгрешен миг
и от сърце не бе покорен
Пропиля своята печалба рабът
и честта си погуби с греха
Надява се за прошка от твоята милост
за това, което сам си направи
морето на твоето милосърдие е безкрайно
няма надежда за милостта ти дяволът
страстта и дяволът преградиха моя път
милосърдието ще ми бъде застъпник
Имам очи, за да ги прочистиш от греха
преди да ме погребеш на този свят
Тогаваша душата ако напусне тялото
ще си тръгне от света със светлината на вярата.

Осъждане на похотливостта

Умен е този, който е благодарен
тогава превъзхожда страстта си
Всеки, който въздържа гнева си младежо,
е от праведниците на този свят
Най-глупавият от хората бе онзи,
който тичаше зад страстта и желанието
Приеми извинението на измъчилиия те
за да намериш прошка и ти
Няма право приятелят да мъчи хората
това не е качество на вярващия
От мъка брадяса напълно
и я стори хирург на своето тяло
Който бе мъчител на пленената душа
Наказанието му бе плачът
Синко, не се стреми да измъчваш
и не се отвръщай от своя Бог
Ако искаш да си уважаван
не споменавай хората освен с добро
Ако нямаш сили за добро, злини не стори
не измъчвай безмерно своето тяло
стражът ще види, че хулиш народа
и може да са в плен ръцете и краката ти
който не си затваря устата за хули
той не е застрахован за наказания.

Правила на мълчанието

Братко, ако си желаещият истината
не отваряй устни, освен по заповед на Бога
Ако знаеш за безсмъртния
постави печата на мълчанието върху устните си
на този, който говори много
сърцето в гърдите е болно

Изкуството на учните е мълчанието,
а на невежите – забравата
Мълчанието е по-нужно от лъжата и хулите
Глупак е желаещият да приказва много.
От бърбривост сърцето в тялото е мъртво,
колкото и да приказваше за Рая.

За чистите деяния

Драги, който е вярващ
да изчисти четири неща от други четири
Първо почисти сърцето от завист
и после се смятай за вярващ
Почисти езика от лъжи и хули,
За да не попадне вярата ти в езиците
Ако държиш деянията си чисти от лицемерие
пламъкът на твоята вяра ще сияе
защото имаш стомах чист от харам (забранено)
ще бъдеш вярващ човек – ве еселям (край)

Качествата на молитвата

Синко, постоянно мисли за Истината (Бога)
ако знаеш за справедливостта, правото, истината
Съживи утрините и вечерите с молитви
дните не пропилявай в безгрижие
Ако споменът за Бог е близък на душата ти
кой би помислил за дворец и тераси
Ако някога небрежен към Милостивия бъдеш ти
тогава приятел на дявола ще станеш ти

Вярващи, моли се много на Бога,
за да откриеш в Него света на честта
Молитвата с три неща е безпрецедентна,
за да не са словата безсмислени.
Беднякът няма нищо, освен молитва на езика
на богатите молитвата не е от душа
Молитвата непреувеличена е новост
и друго в нея е за почит
Специалната молитва бе за големците
всеки, който не е молец се, става неудачник
Всеки орган си има своя молитва
Седе органи, молеци се има, о, синко
Помощник на нуждаещия се е молитвата на ръцете
молитвата с тях е посещение свято
Молитвата на очите е плач за Бога
и зарваряне на клепачите пред даровете Му
Слушане на словата от Корана е молитвата на ушите
докато можеш денонощно бъди в молитва
Страст към Бога е молитвата на душата
Старай се, за да я придобиеш
който от невежество постоянно е в грях
кога ще се наслаждава на молитвата към Бога.
Молитвата на езика е четенето на Корана
всеки лишен от това е от разорените
Винаги благодари на Създателя, о, синко,
живота ти цял, за да не премине напразно
Благодари много на Бог,
за да си в групата на праведните
устните на безсмъртните се молят за Твореца
за това същата бе работата на чистите.

Разясняване преходността на света

Знай, уважаван на този свят е
онзи, който е с чисти мисли
Който никога предан на времето не е бил
сякаш не е бил на този свят
Този, който в тъжните нощи ти бе другар
в радост също потърси при него утеха
ако продадеш благото на деня на някой
ще настъпи изпитанието знай
Когато получиш могъщество от Всемилюстивия
не намесвай приятелите в него
който ти бе другар в тъгата
и в радости също ще е до теб.

От „Книга на наставленията” на един шейх

В името на Всемилюстивия и Всемилюсърден Аллах
О, Великодушни, прости мисълта,
че тялото ми ще плени страстта
Освен Теб някой ме зове
Ти си опрощаващият греховете на бедните
Опази ме от пътя на греховете
Премахни грешките и прости ми милостта!

Обръщение към страстта

Изминаха 40 години от живота ти скъп
Духът ти от детството не бе
всичко стори с желание и страст
дъх не продаде с интерес
Не се опирай на живота преходен
не бъди сигурен във временен приятел.

Хвалба на великодушието

Отворилият сърцето си за всички
Стана велик в света благороден
и великодушният съвет не е решение
но по-благородно от него няма
Великодушието те прави известен в света
Великодушието прави щастлив с дарове
Великодушието е източник за радост
Великодушието е плод на живота
Съживи сърцето на учения с благородството
Изпълни света с мелодията на прошката
Винаги бъди праволинеен в доброто
че има Творец на благородни души.

Осъждане на скъперничеството

Скъперникът и да е могъщ с имоти
яж, о, бедняко, къде храна на север
благородните ядат от своя имот много
скъперниците се измъчват за сребро и злато.